

**VYSOKÁ ŠKOLA EVROPSKÝCH A REGIONÁLNÍCH
STUDIÍ, O. P. S., ČESKÉ BUDĚJOVICE**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**ŽELEZNÁ OPONA V ČESKOSLOVENSKU
1948 - 1989**

Autor práce: David Volák

Studijní obor: Regionální studia

Forma studia: Kombinovaná

Vedoucí práce: Mgr. Štěpán Strnad

Katedra: Katedra společenských věd

2010

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Souhlasím, aby práce byla uložena v knihovně Vysoké školy evropských a regionálních studií v Českých Budějovicích a zpřístupněna ke studijním účelům.

.....

Děkuji vedoucímu práce Mgr. Štěpánu Strnadovi za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Děkuji též podplukovníkovi Macháčkovi za poskytnutí informací týkajících se Pohraniční stráže.

OBSAH

ÚVOD.....	5
1 CÍL A METODIKA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE.....	5
2 POMEZNÍ HRANICE DO ROKU 1948.....	6
2.1 Historické fragmenty pomezních hranic Českých zemí.....	6
2.2 Vytyčení státních hranic jako první právní akt samostatné republiky.....	7
2.3 Politické předpoklady vzniku železné opony po roce 1945.....	10
3 OCHRANA A BUDOVÁNÍ STÁTNÍ HRANICE 1948 – 1989.....	12
3.1 Vznik železné opony po únoru 1948.....	12
3.2 Režim pohraničního území a zabezpečení hranic.....	14
3.3 Pohraniční stráž pod správou Ministerstva národní obrany 1966 – 1970.....	20
3.4 Od jednotného systému řízení po zánik Pohraniční stráže 1972 – 1989.....	21
3.5 Technické a zabezpečovací prostředky k ochraně státní hranice.....	22
3.6 Hrdinové železné opony.....	30
3.7 Rozhovor s podplukovníkem pohraniční stráže Miroslavem Macháčkem....	31
4 ŽELEZNÁ OPONA JAKO MÍSTO DOTYKU VOJENSKÝCH JEDNOTEK VÝCHODU A ZÁPADU.....	33
4.1 „Tichá“ válka mezi dvěma světy.....	33
4.2 Používaná technika obou stran konfliktu.....	35
4.3 Stanoviště a organizace vojenských jednotek.....	38
4.4 Československé obranné zpravodajství 1948 – 1989.....	40
ZÁVĚR.....	45
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	49
ABSTRAKT.....	51
ABSTRACT.....	52

ÚVOD

Téma bylo zvolené záměrně, aby bylo sděleno jakým nelidským způsobem se stát může chovat ke svým občanům. Železná opona byla oficiálně prezentována jako ochrana proti špiónům, později jako ochrana před pronikáním škodlivých vlivů kapitalistického světa. Když listujeme v archivech komunistické strany tak můžeme objevit, že tyto termíny jsou používány i nomenklaturními kádry, které naprosto přesně věděli proti čemu bojují. Věděli, že pokud by hranice zůstala otevřená tak by komunistický režim po pár letech přišel o většinu elit. Věděli, že pokud nebudou postupovat razantně tak nebudou moci upevňovat diktaturu komunistické strany. Železná opona byla kamínkem do mozaiky, který přesně zapadal do dalších systémových opatření. Každý totalitní režim pro svoji vládu potřebuje vyvolat pocit nebezpečí, případně ohrožení z venku. Později v 60. a 70. letech, kdy již tzv. „teroristé“ nepronikali nelegálně na naše území a nebylo možné tímto argumentovat se mýtus o ochraně státní hranice před vnějším světem pomalu rozplývá. Nebylo již nutné používat zjitřené argumenty poválečné doby. Železná opona si žila svým vlastním životem. „Živila“ tisíce lidí, kteří na ni byli napojeni přímo či nepřímo. Vychovávala děti a tvořila mýtus hrdinného pohraničnicka. Tento mýtus je hluboce zakořeněný v naší společnosti a ještě dnes se můžeme setkat s tvrzením, které si dogmaticky stále stojí za svým. Bude trvat nejméně generaci než se společnost posune přes toto dogma.

1 CÍL A METODIKA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Cílem práce je představit skutečný stav na československé hranici v daném období z různých úhlů pohledu. Chci představit vývoj branných složek, které byly na hranicích přítomny jak z pohledu zainteresovaného personálu tak z pohledu tzv. „narušitelů“ státní hranice. Důležitý je též historiografický přehled budování hranic, který vede k jinému náhledu na události po komunistickém puči. Představím i další důležité silové hráče mající vliv na chod státní hranice po roce 1948. Ve druhé kapitole popíši jak fungovala pomezí hranice od středověku do roku 1948. Zmíním se o budování státní hranice ve svobodném Československu. Popíši vývoj na státní hranici za okupace a několik let po skončení druhé světové války kdy byla výstavba neprostupné hranice se Západem snadno obhajitelná. Ve třetí kapitole jsem se zaměřil na fungování hranic v Československu po komunistickém převratu v roce 1948. Snažím se zde popsat jak právní tak praktické důsledky výkonu správy státní hranice v tomto období. Je zde nastíněn vývoj Pohraniční stráže až do zániku v roce 1991. Věnuji se zde

také technickým zabezpečovacím prostředkům. Nastíním funkci pohraničního území a dopad na obyvatelstvo. V této kapitole jsou také představeny „útěky“ přes hranice, které měly největší odezvu na Západě. Kapitola končí rozhovorem s bývalým příslušníkem pohraniční stráže panem podplukovníkem Miroslavem Macháčkem. Čtvrtá kapitola je věnována vojenským jednotkám rozmístěným na obou stranách hranice. Je zde představena technika a stanoviště jednotek. Věnuji se zde i takzvanému „elektronickému“ boji. V poslední kapitole popíšu také vývoj obranného zpravodajství, které bylo nezbytnou složkou pro naplňování cílů komunistické strany. Rozvědka je zde představena jako nezbytná součást pohraniční stráže.

Nejdůležitějšími zdroji pro mě byly obecné historické encyklopedie, archivní materiály a vyprávění bývalého pohraničníka. Čerpal jsem též z internetu, příruček a kronik pohraniční stráže.

2 POMEZNÍ HRANICE DO ROKU 1948

2.1 Historické fragmenty pomezních hranic Českých zemí

Hranice českých zemí byla vždy vymezena geografickou podobou Čech a Moravy. V oblasti Krušných hor a Krkonoš se hranice po celá staletí nezměnila, jelikož procházela středem pomezních hustých lesů. V oblasti Šumavy je v současné době hranice posunuta hluboko do rakouského území. Postupně docházelo vždy v této oblasti k problémům, jelikož prostor vlivem osídlování mezi germánskými a slovanskými kmeny se postupně ztenčoval. Toto střetávání přemyslovské říše a Římské říše má za následek přesnější vymezení hranice. Nejstarší známé vytyčování hranice můžeme najít na chodské hranici v jihozápadních Čechách. Zemská hranice byla vytyčena osekanou kůrou stromů, což bylo prováděno tzv. čakanem.¹ Na území Chodů se postupně vyvíjelo značení hranice od neurčitých zářezů přes vyřezávané erby, římské číslice, šibenice, sloužící jako odstrašující prvek. Je možné setkat se i s hraničními záseky a úpravami terénu ve formě zídek, valů atd. Problematická část byla všude tam, kde chyběla přirozená hranice. Týká se to zejména jihu Moravy, kde se ustálila hranice na řece Dyji teprve koncem 11. století a až do novověku dochází k územním sporům. V Přemyslovském knížectví byly hranice v západních Čechách vymezeny lesnatými horskými pásmy Krušných hor, Smrčín, Slavkovského lesa, Českého lesa a Šumavy.

¹ Čakan - speciální sekyra se kterou jsou Chodové od nepaměti spjati. Mohla být též použita k boji a v pozdějších dobách byla nastavena prodlouženým topůrkem, tím vznikla současná podoba tohoto nástroje.

Pomezí horské hřebenů bylo možné přejít jen po několika stezkách.² Jen průsmyky, které byly nejdříve úzké bylo možné přejít pohraniční hory. Teprve později mohly tudy projíždět vozy. V období středověku je možné rozeznat tyto hlavní stezky: domažlická neboli řezenská cesta vedoucí přes Český les do Bavor a Podunají. Druhá větev Norimberská vedla do Horní Falce a Franků. Šumavu protínaly dvě cesty – Zlatá stezka, která vedla z Pasova do Prachatic a tzv. Linecká stezka, která vedla Podunajím přímo do Čech k Vyššímu Brodu, odtud na hrad Netolice a potom již do českého vnitrozemí. Faktické uspořádání hranic můžeme datovat od Habsbursko-wittelsbašské smlouvy z r. 1764, kdy byla přesně vymezena česko – bavorská hranice. Bylo tím ukončeno značení hranic znaky na stromech a je to počátek osazování hraničních kamenů. Další reformy celní správy a ostrahy hranic se datují k vládě Marie Terezie a Josefa II: ostrahu státní hranice přebírají tzv. kordonisté. Většinou jsou to vojenští vysloužilci. Byl vydán nový celní sazebník a celní řád. Vše bylo směřováno k oslabení pruského protivníka. V r. 1835 vzniká tzv. důchodková stráž, zřízená ke kontrole mostů a vjezdů do měst, ověřující proclení zboží. Později byla sloučena s pohraniční stráží a v tomto období vzniká též finanční stráž. V r. 1842 byla uzavřena nová smlouva mezi Rakouskem a Bavorskem, která odstranila hraniční nejasnosti. V té době došlo též k reformě jednotek dislokovaných na hranicích. Všichni členové byli vycvičeni v zacházení se střelnou a sečnou zbraní a začali nosit stejnokroj. Začínají být označováni jako pohraniční myslivci. Každý myslivec musel daným úsekem okolo státní hranice během dvanáctihodinové směny projít několikrát. V Čechách čítal tento sbor 10 praporů o celkové síle 2412 mužů.³ Před vypuknutím I. Světové války dochází k přesnějšímu zaměření státní hranice. Vlivem dalších událostí již nedošlo k uzavření nové hraniční smlouvy.

2.2 Vytyčení státních hranic jako první právní akt samostatné republiky

Československá republika vznikla 28. 10. 1918. Prostorově se nachází v historických zemích Koruny české a v severní části bývalého Uherského království. Státní hranice byla po válce garantována a v hrubých rysech stanovena na mírové konferenci ve Versailles v r. 1919. Byla zde garantována celistvost Československa. Výsledkem bylo také připojení Podkarpatské Rusy.⁴ Další důležité konference mající

² Jílek, T., Jílková, A. (2006): *Železná opona, Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*. Praha: Baset, s. 13.

³ Jílek, T., Jílková, A. (2006): *Železná opona, Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*. Praha: Baset, s. 14.

vliv na státní hranice byla konference v Saint-Germain (10. září 1919), k českým zemím bylo připojeno Vitorazsko.⁵ Trianonská konference a zde uzavřená mírová smlouva (4. června 1920) potvrdila, mimo jiné, rozpad Uherska, vznik Maďarska a stanovila dosud neexistující hranice mezi Maďarskem a Československou republikou.⁶ První měsíce po vzniku samostatného Československa byly složité, musela být vyslána armáda do oblasti Sudet, kde byly vyhlášeny Němci čtyři samostatné provincie. Současně musela být bráněna svrchovanost Československého státu před pokusy Maďarů o odtržení na jižním Slovensku. Definitivní právní ukotvení hranic Československého státu stvrdila až Pařížská mírová konference v letech 1919 – 1920. Od tohoto období se datuje příklon naší zahraniční politiky na Francii.⁷ Československá hranice po všech poválečných úpravách měřila celkem 4120 km, z toho s Německem 1545 km, s Rakouskem 558 km, s Maďarskem 832 km, s Polskem 984 km, s Rumunskem 201 km. Československo získalo z Rakouska-Uherska celkem 21% plochy, 26% národnostně různorodého obyvatelstva a asi 65% průmyslové kapacity monarchie, naproti tomu jen 30% trhu.⁸ Toto nastavení nemohlo dlouhodobě fungovat proto Československá republika od počátku zakládá svoji existenci na systému smluv a dohod s různými státy. V r. 1921 Vzniká klíčová dohoda pro politickou pozici Československa v období první republiky tzv. Malá dohoda – smlouva mezi Československem, Rumunskem a Jugoslávií, kterou můžeme chápat jako protiváhu pokusů Maďarů o vytvoření Uherského státu. Proti ohrožení ze strany Německa byla uzavřena Smlouva o vzájemné pomoci s Francií dne 25. ledna 1924. Od tohoto období se projevuje silný příklon naší zahraniční politiky na Francii.

Československo v r. 1919 převzalo zavedený systém rakousko-uherské finanční stráže. Oficiálně byl změněn název na Pohraniční finanční stráž.⁹ Mezi nové povinnosti bylo zařazena i celní služba. Masivně začali být nabíráni i českoslovenští legionáři bojující za I. světové války. Problémem se stává odmítání spolupráce místního obyvatelstva především německého s příslušníky finanční stráže. Příčinnou je masivní pašování potravin a alkoholu přes hranice. Vyskytují se menší incidenty např. zadržení

⁴ Velikost Podkarpatské Rusy byla tehdy 12 644 km² a 597 000 obyvatel s centrem v Užhorodě.

⁵ Do této oblasti patří obce České Velenice, Halámky, Krabonoš, Rapšach, Kunzách, Nová Ves nad Lužnicí, Tušů. Velikost je 113 km² a měla asi 10 000 obyvatel.

⁶ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, s. 13.

⁷ Geiss, I. (1999): *Dějiny světa v souvislostech*. Český Brod: Ivo Železný, s. 382.

⁸ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, s. 14.

⁹ Po celé období I. republiky bylo zákonem 28/1919 Sb. použití zbraně příslušníkem finanční stráže povoleno jen v případě nutné obrany, aby byl odvrácen násilný útok.

německy psaných letáků se štvavým obsahem nebo stržení vlajky z budovy pohraničního posádkového velitelství na Kvildě. Po nástupu nacismu v sousedním Německu se začíná prudce měnit chování především německy mluvícího obyvatelstva v příhraničí. Stále častější jsou potyčky s finanční stráží.¹⁰ Sortiment pašovaného zboží se též mění, stále častěji jsou pašovány zbraně, a tím získává ochrana státní hranice politický charakter.

V r. 1936 po ustavení tzv. SOS jednotek (Stráž obrany státu) získala finanční stráž novou úlohu. Začalo být prováděno trvalé střežení státní hranice a jednotky finanční stráže se staly prvním sledem našeho vojska v případě napadení republiky. SOS jednotky byly složky skládající se z četnictva, státní policie, Finanční stráže, vojenských záložníků, místní policie. Tyto složky měly v případě napadení republiky obsadit státní hranice. V září r. 1938 dochází na Československo – Německé hranici ke každodennímu napadání našich jednotek henleinovskými bojovky. V těchto bojích, které předznamenaly dalekosáhlý konflikt druhé světové války, padlo 24 a těžce bylo zraněno 412 příslušníků SOS.¹¹ Po uzavření Mnichovské dohody o odstoupení pohraničí 29. září 1938 byla hranice druhé republiky střežena odděleními pohraniční stráže ve vnitrozemí např. v Plzni atd. Jednotky SOS byly dne 21. prosince 1938 zrušeny Beranovou vládou. Tento proces předznamenal zánik republiky dne 15. 3. 1939, kdy bylo Československo obsazeno jednotkami wehrmachtu. Ochranu hranic převzala německá pořádková policie.

Mezi léty 1945 – 1948 po osvobození Československa v letních měsících r. 1945 přebírá ochranu státní hranice Sbor národní bezpečnosti. Přes naše území v té době pronikaly jednotky především banderovců, které se snažily vyhnout Rudé armádě a uniknout do západního Německa. Byl zde také problém s ilegálními nacistickými skupinami ozbrojeného typu pronikajícími na naše území Werewolf, Zeppelin, Freikorps Adolf Hitler atd. Vláda na to reagovala rozmístěním 1. československé samostatné obrněné brigády na hranicích od Děčína po Klatovy. Ochranu státní hranice byla rozdělena na čtyři sledy: I. tvoří finanční stráž, II. jednotky sboru národní bezpečnosti, III. asistenční a podpůrné oddíly a IV. rychlé divize jako záloha oblastí a motorizované divize. Tyto skupiny byly rozdrčeny do konce léta 1945.

¹⁰ Státní okresní archiv Domažlice: Okresní národní výbor Domažlice. *Oprávnění finanční stráže v celním pohraničním pásmu*, čj. 613.

¹¹ Dejmek, Jindřich. (2002): *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. Století (1918 až 1992)*. Praha: CEP, s. 82.

Uzavírání Česko – Bavorské hranice je možné datovat mezi léta 1947 – 1948.¹² Komunisté v této době obsadili důležité silové posty v bezpečnostních složkách. Postupně dochází k odcizování s Američany, ikdyž většina jihozápadních Čech byla osvobozena americkou armádou. Před únorem 1948 byla zrušena většina přidělových dekretů na nemovitosti v příhraničí. Byli vyháněni noví osídlenci především vysloužilci ze západních armád a ti co se neangažovali v komunistické straně. Situace byla velmi dramatická a hrozily střety se silovými resorty, které ovládala Komunistická strana. Bylo jisté, že se musí něco stát. Pokud by nepřišel únor 1948, tak jsem si jist, že muselo dojít k zásahu Sovětského svazu případně k opětovnému nastolení demokratických podmínek v silových složkách.

2.3 Politické předpoklady vzniku železné opony po roce 1945

V roce 1945 se v Československu z řady příčin vytvořil tzv. „omezená demokracie“. Mezi nejdůležitější příčiny vzniku tohoto nového politického systému patří:

- I. Velký vliv SSSR na dění v Československu.
- II. Mnichovská frustrace a zážitek hospodářské krize 30. let.
- III. Počet a složení obyvatelstva – odsunuto bylo 3 200 000 sudetských Němců.
- IV. Znárodnění 61% veškerého československého průmyslu.¹³

Byla povolena činnost pouze čtyřech politických stran: Československé straně národně socialistické, Československé sociální demokracii, Československé straně lidové a Komunistické straně Československa. Na Slovensku byly povoleny dokonce jen dvě strany: Demokratická strana Slovenska a Komunistická strana Slovenska. Všechny byly spojeny v národní frontu a byly zastoupeny v parlamentu. Důležitým aspektem bylo, že se všechny strany musely domluvit. Nebylo možné většinou přehlasovat menšinu. Neexistovala opozice, což bylo vnímáno velmi pozitivně. V tom je možné spatřit jednu z hlavních příčin vítězství komunistů ve volbách v r. 1946. Nad těmito čtyřmi stranami měli komunisté od počátku jasnou převahu. Příčinou byla převaha jejich politiků, kteří měli podporu v kominterně a zvyšující se členská základna.¹⁴ V roce 1945 komunisté ovládli klíčové funkce – ministerstvo vnitra,

¹² Státní okresní archiv Domažlice: Okresní národní výbor Domažlice. *Výnos ministerstva vnitra č. 3990/1-12/6-48-III/2.*

¹³ Kocián, Pernes, Tůma a kol. (2005): *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848 – 1989.* Brno: Barrister & Principal, s. 164.

¹⁴ K 3. 7. 1945 475 304 členů, 15. 3. 1946 1 007 834 členů a k 25. 2. 1948 1 519 900 členů.

ministerstvo informací a ministerstvo zemědělství, což jim umožnilo jednodušší soustředování moci. Upevňování jejich moci bylo příznačné pro léta 1945 – 1948. Ministerstvo vnitra a Sbor národní bezpečnosti (SNB) působil jako hnací motor komunistické zvládnutí. Tendenčně byly překrucovány jasné pravdy. Je možné to dokladovat řadou dokumentů z archívů. Vlasovova armáda je např. popisována jako větší zlo než nacisté. Incident v obci Stanětice, kde bylo popraveno v dubnu 1945 šest příslušníků Vlasovovy armády Wehrmachtem. Je popsán jako akt osvobození a zadostiučinění.¹⁵ Historickým faktem je, že Vlasovci pomohli osvobodit v květnovém povstání Prahu a byl jim vysloven díky naší exilovou vládou. Později všichni velitelé byli popraveni stannými soudy v SSSR a většina bojovníků, kteří se dostali na Západ, byla repatriována a v SSSR odsouzena k mnohaletým trestům. Po volbách v r. 1946, kde KSČ zvítězila ze ziskem 40,17% hlasů (na Slovensku ze ziskem 30,37% hlasů byla až na druhém místě za Demokratickou stranou) hlasů, obsadila post předsedy vlády Klementem Gottwaldem. Tento výsledek voleb otevřel možnost k dalšímu upevnění pozic. Dosazováním svých stoupenců na významné posty ve státní správě si komunisté připravili předpolí k převzetí moci v únoru 1948. 20. 2. 1948 podalo 12 ministrů tří politických stran – Československé strany lidové a slovenské Demokratické strany demisi.¹⁶ Od tohoto aktu si slibovali, že zastaví přebírání významných mocenských pozic komunisty a urychlí termín konání parlamentních voleb. Bezprostřední snahou byla okamžitá náprava poměrů v bezpečnostních složkách, kde docházelo k personálním přesunům ve prospěch komunistů. Výsledek byl naprosto opačný. Zrychlil komunistické převzetí moci. Dne 28. 2. ve 23.45 hod byl vydán rozkaz prostřednictvím ministerstva vnitra všem ústředním a okresním bezpečnostním tajemníkům o obsazení všech sekretariátů Československé strany lidové a Československé strany národně socialistické.¹⁷ Obecně se snaha o vybudování Československa na nových základech mezi lety 1945 - 1948 za cenu omezení demokracie ukázala jako zhoubná a uvrhla zemi na 40 let do pekla diktatury jedné strany.

¹⁵ Státní okresní archiv Domažlice: Okresní národní výbor Domažlice. *Výpověď velitele SNB v Koutě na Šumavě strážm. Petrželky č. 33012/47, ze dne 27. 10. 1947.*

¹⁶ Dejmek, Jindřich. (2002): *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. Století (1918 až 1992)*. Praha: CEP, s. 153.

¹⁷ Státní okresní archiv Domažlice: Okresní národní výbor Domažlice. *Výnos ministerstva vnitra čís 3700 /2-28-2-48-III/1.*

3 OCHRANA A BUDOVÁNÍ STÁTNÍ HRANICE 1948 – 1989

3.1 Vznik železné opony po únoru 1948

Již 23. 2. 1948 ministerstvo vnitra, ovládané komunistou Václavem Noskem zrušilo platnost všech pasů, čímž znemožnilo legální vycestování do zahraničí. Začalo masivní zatýkání všech skutečných i fiktivních odpůrců komunistického režimu. Toto vedlo k masivní emigraci inteligence a představitelů ostatních politických stran.¹⁸ V únorových dnech byly převeleny stovky příslušníků finanční stráže na západní hranice ze severní případně východní hranice. Většina příslušníků Finanční stráže, kteří byli aktivní zejména v Lidové straně a Národně socialistické straně, byli s okamžitou platností propuštěni.¹⁹ 2. 12. 1948 zákonem č. 275/1948 Sb. byla delegována působnost Pohraniční finanční (PS) stráže v celním pohraničním pásmu na Sbor národní bezpečnosti (SNB).²⁰ Dne 1. 1. 1949 pověřilo Ministerstvo vnitra ochranou státních hranic útvar SNB 9600. Byla též upravena organizační struktura, došlo k posílení novými příslušníky VB a státní hranice byla rozdělena na dva úseky. Úsek I. tvořila státní hranice se Saskem, Bavorskem, Rakouskem a částečně s Maďarskem. Úsek II. zahrnoval takzvaný východní úsek státní hranice s Maďarskem, Sovětským svazem a Polskem. Základním organizačním článkem byly pohraniční stanice SNB. Stále převládal policejní způsob řízení služeb a pochůzek.²¹ V té době bylo nutné zabezpečit hranice nejenom proti pronikání do republiky, ale stále větší tlak byl vyvíjen i z vnitřku. Jen od února do srpna 1948 uprchlo ze země cca 8 000 obyvatel, kteří byli nespokojeni s nově vzniklým režimem.²² V únoru 1949 došlo ke sloučení a zbytkové eliminaci nepohodlných příslušníků Finanční stráže. Postupné posilování a sjednocování sil pohraničních útvarů mělo jen dočasný vliv. Špatné materiální zabezpečení, policejní taktika výkonu služby a velký obousměrný tlak na hranice tlačil komunistickou vládu k razantní proměně způsobu ochrany státní hranice.²³ 11. 7. 1951 vzniká zákon o ochraně státní hranice, který svěřuje ochranu státních hranic do rukou Pohraniční stráže a současně byla Pohraniční stráž vybavena pravomocemi vojska. Na základě nařízení

¹⁸ Např. národní socialisté - P. Zenkl, V. Krajina, H. Ripka. Spisovatelé – P. Tigrid, F. Peroutka, příslušníci armády, diplomaté, představitelé kultury atd.

¹⁹ Pospíšil, Jaroslav (2003): *Hyeny v akci*. Vizovice: Lípa, s. 53.

²⁰ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, s. 60.

²¹ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, s. 88.

²² Jílek, T., Jílková, A. (2006): *Železná opona, Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*. Praha: Baset., s. 22.

²³ Ochrana státní hranice do roku 1950 spočívala na službě dvoučlenných nebo vícečlenných hlídek, které se podle situace, zejména v noci, stávaly skrytými hlídkami. Tyto hlídky vykonávaly službu hlavně na komunikacích vedoucích ke státním hranicím a v dopravních uzlech.

ministra národní bezpečnosti 1285T byla ke dni 1. ledna 1951 provedena reorganizace velitelství Pohraniční stráže. Tímto dnem byla Pohraniční stráž organizována do pěti brigád a čtyř oddílů Pohraniční stráže. Za sídla brigád Pohraniční stráže byla stanovena města Cheb, Planá u Mariánských Lázní, Poběžovice, Sušice a Volary. Za sídla oddílů Pohraniční stráže města Karlovy Vary, České Budějovice, Znojmo a Bratislava.²⁴ Příslušníky vojsk Pohraniční stráže byli prověřeni vojáci (většinou z komunistických rodin), vykonávající základní vojenskou službu v prodlouženém trvání 27 měsíců.²⁵ Vybraní příslušníci měli možnost absolvovat sedmiměsíční poddůstojnickou školu později vojenské učilišti. Dislokace (tzv. zaujetí nové sestavy) nově vzniklého útvaru na státní hranici proběhlo v neuvěřitelně krátké době od 29. 12. 1950 – 1. 1. 1951. V této době bylo na hranicích rozmístěno 16 000 pohraničnicků. Oproti 6 124 pohraničnickům ve staré sestavě. Dislokované jednotky využily jako svých objektů nejen stávajících vhodných zařízení v příhraničí, ale v zimě roku 1950 začaly budovat další dřevěné ubikace. Horský terén velmi znesnadňoval práci a výstavbu těchto budov. Materiál byl často dopravován saněmi případně na zádech pohraničnicků. Za velmi krátkou dobu bylo postaveno 112 dřevěných budov a pro potřeby Pohraniční stráže upraveno dalších 232 objektů. V současnosti je možné říci, že bylo možné mnohem účelněji a ekonomičtěji využít stávajících objektů. Nebylo zapotřebí budovat roty tak daleko od občanských sídlišť a komunikací. 57, 3% rot Pohraniční stráže bylo dislokováno mimo obydlená místa, a jen 42, 6% bylo umístěno v menších zaniklých obcích. 26% rot bylo vzdáleno od nejbližší vlakové zastávky více než deset kilometrů.²⁶

V období mezi lety 1948 – 1950 byla státní hranice poměrně snadno překonatelná. Důvodem byl nedostatek ve výzbroji a výstroji pohraničnicků a personální nedostatečnost. V této době fungují převaděči, kteří působí především na Šumavě a pocházejí obvykle z místních obyvatel případně odsunutých sudetských Němců. Nejznámějším je asi Franz Nowotny, ze kterého později komunistická propaganda vytvořila Krále Šumavy.²⁷ Je to doba „agentů chodců“, kteří mnohdy byli ve službách

²⁴ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, s. 91.

²⁵ Kutěj, L. (2009): *Vojenské zpravodajství po druhé světové válce*. Dostupné na <<http://www.vzcr.cz/static/historie5k.aspx>> (staženo 3. 3. 2010)

²⁶ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO s. 92.

²⁷ Králem Šumavy je zde míněn Franz Nowotny (Kilián), sudetský němec, který byl odsunutý po roce 1946 do Bavorska. Už za první republiky si čas od času přivydělával pašováním přes hranici a po odsunu se do své bývalé vlasti čas od času vracel. Jeho schopností si brzy všimla CIC (předchůdkyně CIA) a za tolerování občasného „paše“ pro ni převáděl Kilián agenty k nám a pronásledované lidi od nás. Podle svědectví Josefa Peka v jeho knize „Kronika šumavských hvozdů“, vedla jeho trasa od domů u bývalé cihelny U sloupu, na výpadovce z Vimperka na Kašperské hory (je to křižovatka cca 2 km za Vimperkem.) směrem přes lesy na stráních kopců Jilmová, Kamenná hora, k Medvědímu potoku, po

CIC a přenášeli přes hranici zakázané materiály případně, převáděli lidi na kterých měla americká rozvědka zájem. Je to doba velkých vlastenců, kteří tuto činnost nedělali ze zjištěných důvodů. Ve velké míře byl důvodem pro tuto činnost i čistě zjištěný motiv. Z Československa v té době byly odsunuty tisíce sudetských Němců často mnohdy bez jakéhokoliv majetku. Tito lidé se pro majetek potají často po nocích vraceli. Doba byla značně nepřehledná a nově ustavené orgány STB (státní tajná bezpečnost) této situace také využívaly. Pod rouškou zpravodajské činnosti, využívající možnosti pohybovat se na hranici, obohacovaly se pašováním předmětů do Německa a zpět (příklad: cigaretové papírky – výtěžek jednoho přechodu 80 000,- Kčs).²⁸ Důvody vzniku železné opony je nutno nazírat různými prizmaty. Je důležité sdělit, že by nebyla nutná její výstavba v případě, kdyby se Komunistická strana v únoru 1948 nechopila moci a Československo nebylo začleněno do Sovětského bloku. Mezinárodní situace byla v té době balancováním na pokraji třetí světové války a naše země se přidala na stranu Východu, bohužel bez pregnantního souhlasu většiny obyvatelstva.

3.2 Režim pohraničního území a zabezpečení hranic

Komunistický režim se snažil v co nejkratší době vytvořit uzavřenou hranici a jedním z nástrojů byl vznik pohraničního území. Byl to pás území při hranici československo-západoněmecké a československo-rakouské. Do postavení Berlínské zdi 13. 8. 1961 bylo ustaveno v roce 1954 pohraniční území i při hranicích s Německou demokratickou republikou.²⁹

jeho překročení pak okolo Michlovy hutě vzhůru mezi kopci Kamenná a Bukovec, směrem na Nový svět. Zde stezka (v pozdějších materiálech StB označená jako kanál 54) překračovala silnici z Borových lad do Nových Hutí (rodiště Franze Nowotneho) a vydávala se přes Chalupské slatě k Janské hoře a pod ní rozložené osadě Františkov. (Zde je třeba podotknout, že právě překročení močálu Chalupské slatě umožňovalo Kiliánovi unikat pohraničnickům, neboť se všeobecně předpokládalo, že tudy by se nikdo nepokoušel procházet. Nezapomeňme, že v těch dobách se při malém počtu ochránců hranic střežily hlavně silnice, křižovatky a jiná místa o nichž byl předpoklad že tudy půjdou potenciální narušitelé. Přímo lesem a přes močál si tehdy troufalo jen pár skutečných znalců těchto končin. (V románu byly bažiny umístěny pro větší efekt přímo na hranici.) Po přiblížení k osadě Františkov následovalo překročení Vltavy po dřevěné lávce a stoupání k Stolové a Stanové hoře a dále k silnici mezi Bučinou a Kvildou. Po jejím překročení se trasa stáčela přímo k státní hranici, kterou překračovala v oblasti pramenů Vltavy.

Kilián údajně překročil hranice téměř 2000 krát (v období 47-50) což i při započtení cest tam a zpět dává takřka cestu jednou denně....To je opravdu dost nepravděpodobné. Nicméně faktem je, že teprve údajně 2000 cesta v květnu v roce 1950 se mu stala osudnou a na skalce (nyní již zarostlé) nad lávkou přes Vltavu u Františkova, jej překvapili palbou ze samopalů číhající pohraničníci. Kilián se snažil odvést pozornost od hlavní skupiny na sebe, což se mu podařilo, avšak kromě něj byli ostatní, poněvadž neznali terén, během několika dnů pochyťáni. On sám poté již dále štěstí nepokoušel a skončil jako obyčejný obchodník se dřevem v bavorském Rohrnbachu.

²⁸ Pospíšil, Jaroslav (2003): *Hyeny v akci*. Vizovice: Lípa, s. 41.

²⁹ Dejmek, Jindřich. (2002): *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. Století (1918 až 1992)*. Praha: CEP, s. 53.

V březnu 1948 bylo vyhláškami Okresního národního výboru v Aši, Chebu, Mariánských Lázních, Plané, Tachově, Horšovském Týně, Domažlicích, Klatovech, Sušici, Prachaticích, Českém Krumlově, Kaplici zakázán provoz zimních sportů v celním pohraničním pásmu.³⁰ 26. 3. 1948 bylo ve výši zmiňovaných okresech zakázáno zdržovat se od 20 hod – 5 hod v celním pohraničním pásmu. Místní obyvatelé nesměli v této době vycházet.³¹

Zákon č. 69/1951 o ochraně státní hranice umožnil ministru národní bezpečnosti ustanovit vstup na určité území státu jen na zvláštní povolení. Legalizoval též použití zbraně pohraničnický. Tímto dostala Pohraniční stráž možnost použití zbraně proti „narušiteli“. Takto to bylo interpretováno Pohraniční stráží. Zákon explicitně nezná pojem „narušitel“. V zákoně je psáno: „*K zajištění pokojné výstavby socialismu v naší vlasti je třeba chránit státní hranice před pronikáním všech nepřátel tábora pokroku a míru.*“³² Upozorňuji na fakt, že zde je slovo „pronikáním“, které vylučuje, že by měly být zdržovány i osoby snažící se dostat z naší vlasti na Západ.

Složky střežící státní hranici působily od roku 1945 do roku 1950 v celním pohraničním území. Bylo to pásmo široké 10–15 km (od státní hranice do vnitrozemí). Život obyvatelstva v něm nebyl nijak výrazně usměrňován. Aby se omezil pohyb obyvatelstva v blízkosti hranice, a tím se usnadnila služba hlídek, bylo v dubnu 1950 vyhlášeno v příhraničním území, kde PS působila, hraniční pásmo. Jeho vnější hranici tvořila hraniční čára, vnitřní hranice byly označeny podél nejpoužívanějších cest výstražnými cedulkami, popř. bíločervenými terči. Vstup do hraničního pásma byl jen na povolení (povolení museli mít i příslušníci všech ozbrojených složek). Od setmění do svítání bylo zakázáno se v něm pohybovat mimo veřejné cesty, silnice a železnice.

O rok později následovala další úprava. Pohraniční okresy Kadaň, Jáchymov, Kraslice, Aš, Cheb, Mariánské Lázně, Tachov, Horšovský Týn, Domažlice, Klatovy, Sušice, Vimperk, Prachatice, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, Třeboň, Jindřichův Hradec, Dačice, Moravské Budějovice, Znojmo, Mikulov, Břeclav, Skalica, Malacky, Bratislava-venkov, Bratislava- město, Šamorín, Dunajská Streda a Čalovo byly prohlášeny pohraničním územím.³³ Pohraniční území se dělilo na tři pásma: zakázané, hraniční, pohraniční.

³⁰ Státní okresní archiv Domažlice: Okresní národní výbor Domažlice. *Vyhláška okresního národního výboru v Domažlicích č. 7075/48 ze dne 4. 3. 1948.*

³¹ Státní okresní archiv Domažlice: Okresní národní výbor Domažlice. *Výnos ministerstva vnitra č. 3990/1-12/5-48-III/1 ze dne 17. 6. 1948.*

³² Zákon č. 69 ze dne 11. července 1951 o ochraně státní hranice. Paragraf 1.

³³ Gronský, Hřebejk (2007): *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*, s. 28.

Zakázané pásmo

V listopadu 1951 bylo rozkazem Ministra národní obrany rozhodnuto o vytyčení zakázaného pásma. Spolu s tímto rozkazem vyšla tajná směrnice o přemístění obyvatelstva ze zakázaného pásma a nespolehlivých osob z hraničního pásma. Hranice zakázaného pásma byla vyznačena výrazně tabulemi s černě psaným textem: „Pozor, zakázané pásmo! Vstup zakázán!“ Na hranici pásma končil volný pohyb civilních osob, zde začínala linie, při jejímž překročení mohlo dojít k usmrcení těchto osob. Vnější hranice zakázaného pásma probíhala přibližně dva kilometry od státní hranice. Zakázané pásmo určoval velitel PS a vyhlášoval je příslušný okresní národní výbor. Toto pásmo bylo vysídleno, pohyb v něm byl povolen pouze příslušníkům PS. Vstup za trasu ženíjně – technického (ŽTZ) záatarasu byl povolen pouze prověřeným pracovníkům, kteří plnili pod dohledem hlídek PS stanovené pracovní úkoly. Bez dohledu ozbrojených hlídek se za trasou ŽTZ směly pohybovat jen osoby jmenovitě schválené velitelem brigády, přičemž podle stanovených zásad směly osoby vstupovat za vnější stranu ŽTZ ve skupinách nebo minimálně ve dvojicích. Jednotlivě byly propouštěny osoby pouze výjimečně (hajní apod.), opět za předpokladu, že toto bylo schváleno velitelem brigády. Byly zde instalovány různé druhy překážek, výmetnice, drátěný záataras, objekty armády, ale také zde probíhal výcvik pohraničnicků atd.³⁴ Vysídlení ze zakázaného pásma postihlo přibližně 800 rodin, což je zhruba 2500 osob. V zakázaném pásmu zůstalo přibližně 3151 obytných budov a asi 120 000 ha zemědělské nebo lesní půdy.³⁵ Veškeré budovy, které neměly přejít do správy Ministerstva vnitra nebo Ministerstva národní obrany, byly určeny k demolici. U budov které byly zachovány z hospodářských důvodů, stanovila PS podmínky jejich provozu. Demoliční práce byly dokončeny přibližně na sklonku 50. let. Zakázané pásmo bylo v roce 1964 zrušeno především z hospodářských důvodů.

Hraniční pásmo

Hraniční pásmo opět určoval velitel PS a vyhlášoval Okresní národní výbor. Jeho vnitřní hranice místy sahala až 12–15 kilometrů do vnitrozemí. Vstup do tohoto pásma byl možný jen na zvláštní povolení. Toto pásmo bylo viditelně označeno tabulemi s červeným textem: „Hraniční pásmo vstup jen na povolení“. Povolení pro trvalý nebo přechodný pobyt vydával oddíl STB (státní tajná bezpečnost) v sídle příslušného

³⁴ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, s. 108.

³⁵ Drda, Kroupa (2008): *Kruté století*. Praha: Radioservis, s. 15.

pohraničního okresu. Osobám zdržujícím se v hraničním pásmu bylo zakázáno zdržovat se bez povolení od setmění do svítání mimo veřejné cesty, silnice a železnice. V hraničním pásmu bylo zakázáno bydlet, zdržovat se od setmění do svítání, mohly zde stát pouze stavby, které sloužily bezpečnostním nebo hospodářským účelům. Bez zvláštního povolení, které se vystavovalo po souhlasu příslušného útvaru PS, bylo zakázáno provádění veškerých stavebních, geodetických, fotografických, důlních, archeologických a ostatních prací, které by měnily ráz krajiny. Přibližně do hloubky 8 kilometrů od hranic byly z komunikací odstraněny veškeré orientační tabulky a pomůcky. Dále byli z hraničního pásma vysídleni „nespolehliví“ obyvatelé, kteří se nemohli přestěhovat ani do jiných pohraničních okresů, s výjimkou okresů Chomutov, Litvínov, Duchcov, Teplice, Ústí nad Labem, Děčín, Nový Bor a Rumburk.³⁶ „Spolehlivost“ tamních obyvatel určovala komise při příslušném okresním národním výboru, ve které rozhodovali předseda ONV, příslušný úředník ONV, okresní velitel národní bezpečnosti, popř. další zástupci. Komise byly v přímém kontaktu se zástupci PS, kteří svými požadavky spolupůsobili při určování osob k vystěhování. K přesídlení z hraničního pásma bylo určeno asi 600 rodin, což představuje přibližně 1600 osob. Zřízení hraničního pásma je možné chápat z pohledu komunistického režimu jako efektivní prostředek k zajištění neprostupnosti hranic. Negativem bylo postupné vyliďňování a chátrání budov v tomto pásmu což leckdy vedlo až k zánikům obcí a osad. Za pozitivum můžeme považovat zachování přírodního bohatství především na Šumavě a v Českém lese.

Pohraniční pásmo

V pohraničním pásmu nebyla stanovena zvláštní omezení pro obyvatelstvo stanovena, toto území bylo určeno jako operační prostor pro PS. Vyhlášení pohraničního území se PS stala v zakázaném a hraničním pásmu rozhodující složkou osobujícím si právo udržovat pořádek, prověřovat a kontrolovat osoby zde žijící.

Hloubka zakázaného a hraničního pásma stanovená na počátku 50. let však přestala být pro pohraničí z hospodářských důvodů brzy únosnou. Již v polovině 50. let bylo přikročeno k prvním dílčím úpravám, další brzy následovaly. Tyto úpravy vyvrcholily v roce 1964 zrušením zakázaného pásma a zúžením pásma hraničního, které bylo ponecháno v rozsahu asi 1–3 km od státní hranice. I nadále se věnovala pozornost

³⁶ Jílek, T., Jílková, A. (2006): *Železná opona, Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*. Praha: Baset, s. 25.

obyvatelům přilehlých obcí k hraničnímu pásmu. Cílem spolupráce a opatření ze strany PS a MV (Ministerstvo vnitra) měl být z těchto obyvatel vytvořen účinný a spolehlivý prvek ostrahy hranic. K menším změnám došlo v letech 1975 –1980 po vystavění nových tras signálních stěn, které byly zmodernizovány pro usnadnění zásahů hlídek.³⁷ I když bylo v polovině 60. let zrušeno hraniční pásmo ve své původní hloubce, nelze si představit, že operační prostor PS byl vymezen nově stanoveným hraničním pásmem. Taktici PS stanovili tzv. pásmo přístupů sahající do různé hloubky pohraničních okresů.³⁸ V něm se vedle agentury PS pohybovaly kontrolní hlídky, které prováděly průzkum, kontrolovaly vozidla, vlaky, autobusy a osoby. Dále zde službu vykonávali pátrači a podle potřeb i poplachové hlídky. Ve druhé polovině 80. let se upustilo od střežení pracovníků, kteří pracovali za trasou zátarasu. Rozhodnutí bylo zdůvodněno nízkými početními stavy pohraničních rot, častými dezercemi pohraničníků a jako reakce na zastřelení Johanna Dicka na německém území. Tehdy se měnila koncepce ostrahy hranic, jejíž cílem bylo zamezení vstupu pohraničníků na vnější stěnu zátarasu.³⁹

Od 50. let minulého století se na československo-bavorských a československo-rakouských hranicích začalo ve velké míře využívat ženině-technických zátarasů. Technické zabezpečení začalo být budováno počátkem ledna 1951, tzn. po zaujetí již zmiňované nové sestavy vojsk pohraniční stráže na hranicích. Jako první byla využívána tzv. nástražná osvětlovadla, která se skládala z výmetné trubky, do níž byla vkládána světlice z nástražného drátu. V roce 1951 bylo rozhodnuto o vybudování průseku o šířce 20m, vztyčení plotů z ostnatého drátu a na exponovaných místech o vpuštění elektrického proudu.⁴⁰ Tento plot byl postaven i na exponovaných úsecích s bývalou NDR, jelikož ještě nebyla vybudována Berlínská zeď a lidé utíkali přes Západní sektor Berlína na Západ. V závislosti na exponovanosti prostoru tvořily železnou oponu ostnaté dráty na dvoumetrových kůlech až ve třech řadách za sebou, na zemi doplněných kotouči ostnatých drátů a na přeshraničních stezkách i betonové protivozidlové jehlany. Do středního elektrického zátarasu byl v noci vpuštěn elektrický proud o vysokém napětí, max. až 15 000 voltů. Byly zaminovány tzv. nebezpečné úseky státní hranice se SRN a Rakouskem střepinkovými a výpomocnými

³⁷ Nový, V. (2008): *Železná opona dokument*. Dostupné z <http://www.pohranici.cz/main.php?Cislo=466&TID=5&TUser=17> (staženo 13. 3. 2010)

³⁸ Převzato z rozhovoru s p. podplukovníkem Macháčkem dne 3. 10. 2009.

³⁹ Zaznamenáno v rozhovoru s p. podplukovníkem Macháčkem dne 3. 10. 2009.

⁴⁰ Ministerstvo vnitra Československé socialistické republiky (1986): *Stručný přehled dějin PS*. Praha.

minami v délce 183 km. Podél elektrických drátěných zátarasů byly vybudovány dřevěné hlídkové věže tzv. „Špaky“. Před drátěným zátarasem byl zbudován zoraný a neustále příslušníky PS obnovovaný kontrolní pás na odkrytí stop běženců. V zimním období se při střežení hranic využívalo skutečnosti, že sníh dobře odkryje stopy narušitelů a proto byly stanoveny trasy – tzv. lyžnice v různých vzdálenostech od státní hranice. První lyžnice byla vedena přímo po státní hranici, druhá vedla podél drátěného zátarasu a třetí byly směrem do vnitrozemí a sloužila k zachycení jakékoliv podezřelé stopy směrem ke státním hranicím.⁴¹

Do roku 1951 byly hranice střeženy způsobem převzatým od někdejší Finanční stráže. Ten spočíval v tom, že do svěřeného úseku náčelník stanice v nepravidelných časových intervalech vysílal hlídku, čítající zpravidla dva muže, kteří podle stanoveného plánu provedli obchůzku úseku spojenou se střežením, tzv. „čekanou“, na vytipovaných bodech tzn. u cest používaných pašeráky apod. Během výkonu služby měly hlídky zamezit ilegálním přechodům hranic. I po roce 1951, kdy na hranice přišli pohraničníci základní služby byly hlídky hlavním prostředkem ochrany státní hranice. Změnila se však taktika ochrany státní hranice. Přešlo se od systému „četnického“ k „vojskovému“.

Vojsková ochrana Pohraniční stráže

K zaujetí nové sestavy PS a zahájení vojskové ochrany státních hranic se Spolkovou republikou Německo došlo po usilovné přípravě dne 1. ledna 1951 a proti Německé demokratické republice a Rakousku 26. ledna 1951. Ochrana státních hranic byla koncipována jako druh vojenské činnosti s výraznými prvky, jež charakterizují práci bezpečnostních složek. Pohraniční stráž měla za úkol odhalovat přípravu osob k narušení státních hranic, zabránit všem pokusům o jejich narušení, zadržet všechny osoby, které narušily státní hranice, zamezit podloudnictví, chránit obyvatele příhraničí před nepřátelskými živly, střežit národní majetek.⁴² Do systému ochrany státních hranic se zavedly nové druhy pohraničních hlídek. Z hlavních pohyblivých hlídek to byly: stráž hranice, pořádková hlídka, pátrací skupina, poplachová hlídka, prověrka technických zařízení, průzkumná hlídka a hlídka prověrka. Z nepohyblivých hlídek to byly: skrytá hlídka, pozorovací hlídka, clona, léčka a hlídka u objektu.⁴³ Začalo se

⁴¹ Jílek, T., Jílková, A. (2006): *Železná opona, Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*. Praha: Baset, s. 25.

⁴² Zákon č. 69 ze dne 11. července 1951 o ochraně státní hranice.

⁴³ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO s. 93.

s budováním ženíjního zabezpečení hranic, s dokonalejším využíváním služebních psů a jezdeckých hlídek. Byla zde snaha o zdokonalení řízení na všech stupních. Zavedlo se profesní školení s důrazem na střeleckou přípravu. Doplněním početních stavů pohraničních rot se také měnil systém ochrany. Přešlo se ke střežení především na pravděpodobných směrech postupu narušitelů. Byly vysílány hlídky do střeženého úseku roty, ale v mnohem větším rozsahu než doposud. Na úseku roty 3 – 6 km hlídkovali většinou pohraničníci ze skrytých pozorovaten – zahloubené bunkry, úkryty v klamném dřevě atd. Začalo se též využívat hlídkových věží a pevných stanovišť.⁴⁴ V mnohem větší míře velitel vysílal hlídky do vnitrozemí s úmyslem zadržet „narušitele“ než se dostane k hranici. Začala též vznikat kooperace s obyvatelstvem žijícím v pohraničí. Zpočátku na bázi důvěrníků z řad místních komunistických funkcionářů, později se systém náboru rozrostl též do škol a pionýra. Pro školáky tato práce měla punc dobrodružství a vidina slávy za dopadení narušitele byla velkým stimulem. V příhraničí v 70. a 80. letech působily stovky pomocníků pohraniční stráže a informátorů z řad obyvatelstva. Pro běžence neznajícího místní poměry, končila cesta za svobodou velmi často v hlubokém vnitrozemí. Díky této taktice vzniklo mnohem více času na zadržení a případné pronásledování podezřelých osob.

3.3 Pohraniční stráž pod správou Ministerstva národní obrany 1966 - 1970

Zákonným opatřením č. 138/1965 z 19. prosince 1965 byla PS převedena z podřízenosti ministra vnitra do podřízenosti ministra národní obrany. Toto zákonné opatření nabývá účinnosti dnem 1. ledna 1966. Zásadním důvodem, jež vedly k tomuto rozhodnutí, byla snaha sjednotit československé obranné síly. Tehdejší bezpečnostní situace umožnila zmírnění celkového režimu a systémových prvků v ochraně hranic ČSSR. Základní prioritou Ministerstva obrany (MO) se stala bojová pohotovost, příprava sil k vedení boje, součinnost s jednotkami a útvary armády při obraně teritoria. Ochrana státních hranic začíná ustupovat do pozadí.⁴⁵ Do konce roku 1966 ze sestavy Pohraniční stráže odešlo 14 842 vojáků. Zrušilo se zakázané pásmo, upravil se průběh hraničního pásma. Elektrifikované zátarasy byly odstraněny a nahrazeny signalizačním zařízením. Bylo též zrušeno Vyšší odborné učiliště Ministerstva vnitra v Bruntále.

⁴⁴ Zaznamenáno z vyprávění p. podplukovníka Macháčka dne 10. 10. 2010.

⁴⁵ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, s. 204.

Zásadní změny proběhly na hranicích s NDR, kde vzhledem k přátelským vztahům a výstavbě Berlínské zdi došlo k odstranění ženíjně – technických prostředků a zrušení vojenské ochrany státních hranic. Armáda se snažila o to, aby vycvičila vojáky PS stejným způsobem k boji jako armádní jednotky. Chtěla, aby ovládali nově zaváděnou techniku: transportéry OT-64-B, bezzákluzové kanóny, spojovací techniku ve velmi krátké době. Byla zaměřena na průzkum v pásmu protivníka a na činnosti v počátečním období války.⁴⁶ V souvislosti s těmito změnami je možné vysledovat na počátku 70. let zvyšující se počet úspěšných překročení hranic z vnitrozemí na území SRN a Rakouska.

3.4 Od jednotného systému řízení po zánik Pohraniční stráže 1972 - 1989

K zásadní změně v řízení PS došlo 27. září 1971, kdy bylo přijato rozhodnutí předsednictva Federálního shromáždění o opětovném začlenění Pohraniční stráže do sestavy Ministerstva vnitra. Opětovné podřízení PS Ministerstvu vnitra (MV) bylo výsledkem řešení složité situace v ochraně hranic v období konsolidace po Pražském jaru 1968. Nejpodstatnějším nedostatkem bylo podcenění bezpečnostního charakteru hranic. V prvních letech po převedení Pohraniční stráže pod Federální ministerstvo vnitra se nově formované štáby potýkaly s nedostatkem zkušených a odborně připravených důstojníků. Je možné to přisuzovat prověrkám, které proběhly po událostech v r. 1968, kdy odešla třetina odborně erudovaných důstojníků z PS.⁴⁷ Významnými změnami, které provedlo velení při MV, bylo: obnovení třístupňového způsobu řízení (brigáda, prapor, rota), zvýšení počtu pohraničnicků a zvýšení počtu střeleckých jednotek u jednotlivých rot. V 80. letech se počet úspěšných překročení hranic do západního světa stabilizoval na hodnotách z počátku 60. let. Po Helsinské konferenci na začátku 80. let byly připravovány výrazné změny v systému řízení PS a v zabezpečení hranic. Nebyly již realizovány, protože došlo k událostem r. 1989. Ve 2. polovině 80. let 20. století zpracovaly orgány PS vyhodnocení plnění úkolů za léta 1984-1988, které konstatovalo, že v daném období byla zabezpečena výslednost ochrany hranic 94, 2%. V řadách pomocníků PS působilo přes 12 000 občanů ČSSR a oddílech Mladých strážců hranic se připravovalo 9 500 mladých lidí.⁴⁸ Koncem listopadu 1989 začaly na Hlavní správu PS přicházet reaktivovaní důstojníci PS

⁴⁶ Vycházím z vyprávění p. podplukovníka Macháčka ze dne 10. 12. 2009.

⁴⁷ Vycházím z vyprávění p. podplukovníka Macháčka ze dne 10. 12. 2009.

⁴⁸ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, s. 258.

spolupracující s Občanským fórem. Začalo se vážně uvažovat o profesionální ostraze státních hranic. Dne 5. prosince 1989 vydal ministr vnitra ČSSR rozkaz k odstranění ženíjně – technického zabezpečení hranice. Bylo též zrušeno hraniční pásmo. Tím byl dán rozkaz k postupné, avšak velmi rychlé likvidaci PS. Dne 27. září 1991 vstoupil v platnost Zákon o federálním policejním sboru a Sboru hradní policie, který byl Federálním shromážděním ČSFR schválen 16. července 1991. Podle tohoto zákona Federální policejní sbor zajišťuje ochranu státních hranic ve vymezeném prostoru. Tímto zákonem byl zrušen Zákon č. 69/1951 o ochraně státních hranic, vyhláška FMV z roku 1970 a 1984 o pomocnících PS a nařízení Ministerstva národní obrany z roku 1951 o právu příslušníků PS použít zbraně.⁴⁹ Tím skončila čtyřicetiletá historie Pohraniční stráže.

3.5 Technické a zabezpečovací prostředky k ochraně státní hranice

Od počátku budování železné opony se využívalo zabezpečovacích a ženíjních prostředků, které sloužily ke ztížení přechodu hranice. Zabezpečení mělo také usnadnit manévrování hlídek PS pronásledujících „narušitele“ a umožnit jejich včasné odhalení. Umožnilo též podávání signálů o výskytu nepovolané osoby ve střeženém úseku a skryté nebo nekryté pozorování úseku. Druhořadě sloužilo k případné obraně před útokem z vnějšku. Ženíjní zábrany, betonoví ježci, miny, toto vše bylo použito a hlavně propagandisticky zneužito jako účelná a oprávněná obrana naší země.

Technické změny a vývoj zátarasů na hranici

Nejdůležitějším prvkem byl drátěný zátaras. Byl budován od roku 1951 jako jednostěnný nebo trojstěnný. Jeho výstavba byla dokončena v roce 1952. Byl doplňován kontrolním orným pásem a od roku 1952 byla jeho střední stěna zesílena vodiči s vysokým napětím. V roce 1954 byl rozdělen na jednotlivé úseky indikující místo narušení zátarasu, čímž došlo k zefektivnění práce PS. Od roku 1955 byl opatřen signalizačním zařízením, které akustickým a světelným signálem oznamovalo rotě a hlídce místo jeho narušení. Drátěný zátaras stavěný v 50. letech tvořil 3 ploty, tzv. stěny, které byly postaveny z kůlů vzdálených od sebe několik metrů, na nichž byly připevněny ostnaté dráty. Krajiní stěny (tzv. odrazové) měly za úkol zpomalit útěk uprchlíků a zamezit přístupu zvěře ke střední stěně (od r. 1952 tam byly umístěny

⁴⁹ Adamec, M., a kol. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, s. 262.

vodiče s elektrickým proudem). Pro výstavbu krajních stěn byly používány dřevěné kůly zbavené kůry, které byly ve spodní části opálené plamenem jako ochrana proti hnilobě. Kůly byly silné 12–14 cm, dlouhé 220–270 cm. Byly zatloukány do země do hloubky 20 cm. Podle exponovanosti úseku byly krajní stěny propleteny ostnatými dráty ve tvaru „psaníček“ nebo ve vodorovném směru, přičemž vzájemná vzdálenost ostnatých drátů byla zhruba 15 cm anebo vodorovně a svisle tak, že ostnaté dráty tvořily hustou síť.⁵⁰ Dráty propletené do sítě se ještě navíc k sobě připevňovaly vázacím drátem. Střední stěna zátarasu byla stavěna z kůlů silných 14–16 cm a vysokých 280–290 cm. Do země nebyly zatloukány, ale vsazovány a utěšňovány do předem vyhloubených jam. Podobně jako kůly u krajních stěn zátarasu byly ve spodní části opálené.⁵¹ Jednotlivé kůly byly propleteny ostnatými dráty ve vodorovném směru, na exponovaných místech i ve svislém směru. Ve střední stěně bylo nataženo na izolátorech 5–7 nástražných vodičů z ostnatého nebo hladkého drátu, tyto vodiče byly napojeny na transformátor.⁵² Elektrické zařízení k ochraně státní hranice (EZOH) bylo napájeno z rotních transformátorů, ve kterých se přeměňovalo elektrické napětí na hodnotu 2000–6000 V. K rotní transformátorové stanici patřila dále rozvodná deska, na které byl umístěn hlavní vypínač pro celý úsek roty, jednotlivé vypínače pro podúseky roty, kontrolní žárovky a signální klapky. První vodič byl umístěn asi 30 cm od země, poslední natažen na vrchu stěny. Při přerušení vodiče (např. při přestřižení) došlo ke zkratu a k automatickému vypnutí dodávky elektrického proudu do drátěných zátarasů v celém úseku roty. Současně se zkratem se rozsvítila u dozorčího roty signální žárovka, která signalizovala přerušení vodiče v příslušném úseku. V transformátorové stanici zhasla žárovka a spadla signalizační klapka příslušného úseku. Tímto způsobem byla rota informována o narušení úseku. Zprávu o narušení dostala hlídka, která vykonávala službu v příslušném úseku a na místo narušení se z roty vyslala i poplachová, popř. technická hlídka. Tyto hlídky měly asistovat při zásahu proti příslušným „narušitelům“ a uvést EZOH⁵³ znovu do provozuschopného stavu. Elektrický proud nebyl zejména z ekonomických důvodů, zapojen neustále, proud byl zapínán podle rozhodnutí velitele roty, popř. praporu nebo brigády na základě operativní situace, povětrnostních

⁵⁰ Státní okresní archiv Domažlice: Okresní národní výbor Domažlice. *Technické zabezpečení západní hranice*.

⁵¹ Ministerstvo vnitra Československé socialistické republiky (1986): *Stručný přehled dějin PS*. Praha.

⁵² Státní okresní archiv Domažlice. *Historie a současnost svazku Pohraniční stráž v Poběžovicích*, s. 4.

⁵³ Zdeněk, Z. (2009): *EZOH, opravdová železná opona*. Dostupné z <<http://pohranicnik.bloguje.cz/802070-zarizeni-ezoh-na-statni-hranici.php>> (staženo dne 2. 11. 2009)

podmínek (např. špatná viditelnost apod.), denní a roční doby.⁵⁴ „Duchovním otcem“ elektrifikovaného zátarasu byl někdejší velitel PS Ludvík Hlavačka. Proud byl do zátarasů zaveden navzdory všem existujícím předpisům a zákonu o obecném ohrožení. Tento člověk se nikdy před soudem nezodpovídal ze zavinění smrti téměř stovky lidí, kteří byli spáleni elektrifikovaným zátarasem.⁵⁵

Původní trasa zátarasu byla v letech 1953–1956 přestavěna za odborné asistence sovětských poradců. Byly odstraňovány především nepřehledné lomy, hluchá místa apod. Současně s těmito úpravami se rozšířila a dokončila elektrifikace drátěného zátarasu. V této podobě byl používán až do poloviny 60. let, kdy byl přetrasován a směřován více do vnitrozemí. Byl současně zřízen upravený pás ornice⁵⁶ pro zachycení stop běženců o šířce 8 m a změněna dispozice na 2 ploty z původních 3. Ornice byla umístěna mezi oba ploty.⁵⁷ Na určitých exponovaných místech byla stále využívána elektrifikace vodičů vpletených do druhého zátarasu. Tento zátaras vznikl poté, co bylo rozhodnuto, že veškerá výstavba ženíjně-technického zabezpečení bude nadále centrálně plánována, aby se zabránilo živelné výstavbě z iniciativy nižších velitelů. Bylo stanoveno, že upravený zátaras, jakožto hlavní prvek ženíjně-technického zabezpečení hranic, bude doplněn pozorovatelnami (tzv. špaky) na hlavních směrech pravděpodobného postupu narušitelů. Dále bylo směrnicí určeno, že průsek může zabírat pouze pruh půdy široký 20 m.⁵⁸ Ostatní půda měla být předána k hospodářskému využití, jiné signalizační prostředky měly být postupně rušeny na celém území. Elektrifikace zátarasu byla zrušena v prosinci roku 1965.

Od r. 1965 se začala instalovat signální stěna U-60 s kontrolním pásem, přičemž se úseky staré trasy postupně likvidovaly. Signální stěna U-60, později inovovaná U-70 a U-80 byla umístěna průměrně 150 – 200 m od státní hranice.⁵⁹

⁵⁴ Státní okresní archiv Domažlice. *Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Poběžovicích*, s. 5.

⁵⁵ Česká televize: Události komentáře ze dne 14. 9. 2009.

⁵⁶ Historie tzv. kontrolního pásu sahá až do r. 1951, kdy byl zřizován v bezprostřední blízkosti hranic jako uvláčený pruh země (15 m široký) v místech, kde nebyl lesní porost. Na kontrolním pásu měl případný „narušitel“ zanechat stopy, které hlídce označily místo přechodu a prchající mohl být pronásledován. Po postavení ženíjního zátarasu a později signálních stěn se kontrolní pásy zřizovaly v jejich bezprostřední blízkosti, aby označovaly místo překonání zátarasu. Takto umístěné pásy byly 3–4 m široké (někdy i více). Tam kde nebylo možné pás zřídit bylo provedeno zaminování.

Státní okresní archiv Domažlice. *Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Poběžovicích*, s. 4.

⁵⁷ Zaznamenáno dle vyprávění p. podplukovníka Macháčka dne 4. 12. 2009.

⁵⁸ Pospíšil, Jaroslav (2003): *Hyeny v akci*. Vizovice: Lípa, s. 154.

⁵⁹ Toto signální zařízení, umožňovalo přesně zaznamenávat a vyhodnocovat pokusy o překonání stěny v určitém úseku. Pracovalo na principu narušení elektrických hodnot signální stěny (např. zkrat, uzemnění, pokles hodnot při přestřížení vodiče). Po změně elektrických hodnot zařízení vyvolá na ústředně akustický a světelný signál, který trval, dokud nebyl obsluhou zrušen. Po zaznamenání signálu obsluha ústředny informovala dozorčího důstojníka roty, který vyslal na místo hlídku v úseku k

V zimě, v úsecích s trvalejší sněhovou pokrývkou, se zřizovaly lyžnice. Byly to lyžařské stopy, určené ke kontrole demarkace a hraniční čáry, ženíjního zátarasu a sněhového kontrolní pásu, který byl zřizován v týlu rot.⁶⁰

Od počátku 70. let se intenzivně uvažovalo o provedení radikální změny ve střežení hranic. Velitelé PS chtěli s využitím nejnovějších technických prostředků přejít na způsob, který nazývali PAZOH (poloautomatický způsob ochrany hranic).⁶¹ Slibovali si od něho větší efektivitu při zásazích proti „narušitelům“ a zároveň snížení nároků na počty vojáků účastnících se ochrany hranic. V rámci příprav zavedení PAZOH byly u každé brigády PS vytipovány 3 pohraniční roty, u kterých byl proveden takticko-technický průzkum s cílem konkretizovat projekt do terénních podmínek. Jeden z problémů, se kterým se nový systém potýkal, byla šířka operačního prostoru. Aby bylo dosaženo požadovaného efektu, tzn. snížení počtu vojáků střežících hranice z pohotovostních stanovišť, ze kterých měly být zajišťovány úseky státních hranic dlouhé 4–6 km, bylo třeba vymezit dostatečně hluboký operační prostor od trasy signálně zabezpečovací soustavy ke státním hranicím, který by umožňoval reálnost zásahu

prověření a v případě narušení organizoval akci k zadržení narušitelů. Celé signální zařízení sestávalo z těchto prvků:

1. *Signální stěna* – jednostěnný drátěný zátaras vytvořený z vodičů z ostatého drátu. Stavěla se do upravené trasy (upravenou trasou se rozumělo urovnání terénu, zřízení propustí a kanálů, můstků s uzamykatelnými mřížemi na potocích, apod.) na „pravděpodobné směry postupu narušitelů“ nebo do celého úseku roty. Počet vodičů byl vždy násobkem 4, vodiče byly na sloupky připevňovány skobami tak, aby se vahou při šlápnutí na drát daly vytrhnout. Signální stěna byla rozdělena na pravou a levou stranu a každá strana mohla mít až 10 úseků, přičemž úsek neměl být delší než 500 m. Celková délka signální stěny mohla být 10 km a mohla být postavena ve dvou sledech.

2. *Napájecí a měřicí vedení* – spojovalo jednotlivé úseky signální stěny s ústřednou, stavělo se po trase telefonního vedení. Na podpěrách signální stěny se stavělo v případě, že telefonní vedení nesledovalo trasu signální stěny nebo stěna byla v neprostopném terénu. Napájecí vodič sloužil k napájení úsekových přístrojů, měřicí vodič sloužil k vyhodnocení místa a úseku, kde došlo k narušení funkční činnosti signální stěny. Archiv Domažlice, *Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Poběžovicích*

3. *Úsekový přístroj S 60* – sloužil k vyhodnocování elektrických změn z úseku a k vlastnímu podání signálu na ústřednu. Obsahoval i telefonní zásuvku pro spojení hlídky s velitelstvím roty.

4. *Místní návěstidlo SN 65* – sloužilo k informování hlídky v úseku světelným signálem o narušení signální stěny.

5. *Souprava bleskojistek* – chránila signální zařízení proti poškození bleskem.

6. *Signální ústředna U 60* – indikovala optickým a akustickým návěstím signál o narušení jednotlivých úseků, tzn. signál vyvolaný některým z 20 úsekových přístrojů musela ústředna zaznamenat a přesně určit. Odečtení se provádělo na žárovkovém pásu rozsvícením příslušného žárovkového políčka na předním panelu ústředny. Signální ústředna zajišťovala oboustranné telefonní spojení mezi rotní ústřednou a úsekovým přístrojem, na předním panelu byl ještě umístěno počítadlo poplachů.

Státní okresní archiv Domažlice. *Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Poběžovicích*.

7. *Napájecí zdroj a stabilizátor* – napájel zařízení z elektrovedné sítě 220 V, stabilizátor byl připojován u rot, které byly napájeny elektrickým proudem s kolísavým napětím.

Státní okresní archiv Domažlice. *Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Poběžovicích*, kombinovaný s poskytnutými informacemi od podplukovníka Macháčka dne 3. 12. 2009.

⁶⁰ Navara, L. (2004): *Příběhy železné opony*. Praha: Host, s. r. o., s. 87.

⁶¹ Informace převzata z vyprávění p. podplukovníka Macháčka dne 6. 12. 2009.

pohraniční hlídky. Dosavadní průměrná vzdálenost signální stěny (150–200 m) od státní hranice se ukázala jako naprosto nedostatečná. Během průzkumu byla vytvořena hloubka operačního prostoru zhruba 600 m, ani ta však, jak se v praxi při stanovené hustotě pohotovostních stanovišť projevilo, nepostačovala. Toto se řešilo navýšením počtu stanovišť, čímž však na druhou stranu klesala požadovaná efektivita systému.⁶² Prostor měl být pod kontrolou různých signalizačních prostředků. Vedle stávající signální stěny U-60 a klasických prostředků pomocné signalizace, to měla být hlídková čidla na bázi infrapaprsků a otřesů půdy, tzv. Fénix a Geofon. Ke zpomalení a odhalení postupu „narušitelů“ v úzkých operačních prostorech se plánovalo vytvoření světelných bariér, dálkově ovládaných světlometů apod. Jedním z nejdůležitějších prostředků ženině-technického zabezpečení ostražky hranic zůstával i nadále 6–9 m široký kontrolní orný pás, který měl sledovat signální stěny. Na základě zachycení signálu z prostoru se měla hlídka přesunout ze stanoviště po tzv. rokadních komunikacích.⁶³ Pro přesun měla použít terénní automobil, který měl být vybaven průzkumným prostředkem, tzn. radiolokátorem, zachycujícími předměty, pohybující se určitou rychlostí. Plánovalo se rovněž vybavení vozu nočním tankovým infravětlometem.⁶⁴ Poté, co hlídka dorazila na místo postupu „narušitele“, zahájila jeho pronásledování s využitím služebního psa. Pronásledování řídil velitel z terénního vozidla. Radarem zachytil přehajícího a pronásledovatele na něho navedl rádiovými spojovacími prostředky. Podle situace mohl být zásah veden nejen jako pronásledování, ale i jako přehrazení postupu „narušitele“. Zmíněný systém se však i přes provedené přípravy a zkoušky nepodařilo zavést. Důvodem mohla být jeho nákladnost a náročnost na moderní techniku a její obsluhu, stejně jako těžkosti se zavedením dostatečně hlubokého operačního prostoru od státních hranic k signální trase. PS používala nadále infraoptických signálních prostředků jen jako pomocné signalizace.⁶⁵

Spojovací technika

Až do počátku 50. let byly hlídky při výkonu služby bez možnosti spojení s velitelstvím čety. Jediné spojovací prostředky, které měly, byla signální pistole, píšťalka a popř. výstřel do vzduchu. Situace se poněkud mění zaujetím nové sestavy v roce 1951. Na nově vybudované pozorovatelné bylo zaváděno z velitelství rot telefonní spojení,

⁶² Informace převzaty z vyprávění p. podplukovníka Macháčka dne 6. 12. 2009.

⁶³ Ministerstvo vnitra Československé socialistické republiky (1986): *Stručný přehled dějin PS*. Praha.

⁶⁴ Dle tvrzení p. Macháčka se jednalo jen o plány z nichž nejreálnější byla instalace infravětlometu.

⁶⁵ Ministerstvo vnitra Československé socialistické republiky (1986): *Stručný přehled dějin PS*. Praha.

takže hlídky byly s rotou neustále v kontaktu. Pevné hlídky měly neustále připojený mikrotelefon, pohyblivá hlídka se průběžně napojovala na signální síť. Prakticky veškerá telefonní spojení, používaná pohraničními útvary na počátku sledovaného období byla vedena po státní síti nebo po síti krajských velitelství SNB. První vlastní linky byly zavedeny až v roce 1947. V tomto roce byly zřizovány i rádiové sítě. Zavádění telefonních linek ke všem jednotkám se protáhlo až do roku 1951–1952.⁶⁶

První telefonní spojení mezi rotami, praporem a velitelstvím brigády bylo zajišťováno polními kabely PK 1 a PK 2, které vedly většinou po stromech. Tato vedení byla značně poruchová a špatně odolávala povětrnostním vlivům, později byla zrušena a přebudována na samostatné trasy se železnými vodiči. U řady jednotek byla postupně provedena zemní kabeláž. Výstavba linkového spojení, které vyhovovalo stanovištím v „pásmu střežení“, bylo dokončeno v roce 1954. Pohraniční hlídky byly tedy v období let 1951–1954 ve spojení s velitelstvím roty prostřednictvím telefonního polního kabelu, na který se napojovaly v jednotlivých místech pásma střežení. V letech 1954–1955 se PS snažila provést zemní kabeláž střežených úseků, což se nezdařilo, proto od roku 1955 přešla PS na systém permanentního telefonního spojení vedeného po dřevěných impregnovaných sloupech.⁶⁷ Pohraniční hlídky byly vybaveny skládacími přenosnými mikrotelefony, v prostorech střežení byly vybudovány jednoduché zástrčky s možností napojení mikrotelefonů a podáním hlášení na rotu. Kromě linkových pojítek využívala PS rádiové stanice. Jednalo se o přenosné stanice sloužící pro spojení např. při pohraničních operacích nebo při akcích organizovaných v rámci roty. Později, zhruba na konci 70. let, jimi byly vybavovány i některé hlídky pro cestu na stanoviště. Na rotě Folmava byli vybaveni rádiovými stanicemi již od r. 1960.⁶⁸ Od roku 1951 bylo v provozu rádiové spojení na jednotlivých stupních velitelství PS. Prakticky veškeré rádiové spojovací prostředky byly tehdy kořistní a tudíž velmi rozličných typů. Později

⁶⁶ Ministerstvo vnitra Československé socialistické republiky (1986): *Stručný přehled dějin PS*. Praha.

⁶⁷ Zpráva o Pohraniční stráž, 1950: „Spojení u PS útvarů jak drátové, tak i bezdrátové není v současné době dokonalé. Pokud jde o drátová pojítka, jeví se velký nedostatek drátu (tuhý vodič) u polního telefonního kabelu, takže mnoho útvarů jest zapojeno kabelem, který je v používání ještě z roku 1946. Tento kabel jest již značně opotřeben a neskýtá záruku dobrého spojení. Nedostatek telefonního kabelu zavínil, že linky u PS byly stavěny paralelním napojováním útvarů přímo podél hranic, což je z hlediska taktického nesprávné, neboť při snadné zranitelnosti tohoto pojítka je odříznuto ihned několik útvarů PS, nehledě k snadnému odposlouchávání hovorů. Pokud jde o bezdrátové spojení (rádio), jsou útvary vybaveny nejednotnými vzory radiostanic, jednak anglickými a jednak německými (kořistní). U těchto radiostanic se projevují hlavně nedostatky pokud jde o náhradní osazení elektronkami, které nejsou k dostání: toto se projevuje zvláště u kanadských přenosných radiostanic NK 58, které z tohoto důvodu se musí vyřazovat. Sladění okruhů je velmi ztíženo touto nejednotností radiostanic, jednak různými rozsahy a jinou výkonností.“

Státní okresní archiv Domažlice. *Historie a současnost svazku Pohraniční stráž v Poběžovicích*.

⁶⁸ Zaznamenáno z rozhovoru s panem podplukovníkem Macháčkem dne 5. 1. 2010.

byly rádiové sítě zavedeny až na pohraniční roty. V letech 1969–1970 se u pohraničních rot zaváděl systém spojení soustavou plošného radiotelefonu VXW. Na roty bylo přiděleno 5 radiostanic typu VXW 100 a VXW 010, plošný radiotelefon se následně zaváděl i v rámci pohraničních praporů.⁶⁹

Dopravní komunikace PS

Ženijně-technické prostředky doplňoval systém cest a pěšin, který lze členit:

1. Příhraniční: jdoucí po vnitřní straně hranic a sloužící ke kontrole čáry hranic a ke kontrole hraničních znaků.
2. Pro psůvody služebních psů, který vedl mezi hranicemi a kontrolním pásem ke kontrole úseku roty, podle potřeby byly vedeny i po druhé straně záatarasu.
3. Hlídkový: vedoucí podél drátěného záatarasu ke kontrole záatarasu a pro postup ostatních hlídek.
4. Týlový: spojoval rotu s vnitrozemím.⁷⁰

Později, tj. od 60. let, se budovaly komunikace umožňující rychlé manévry pohraničních hlídek pomocí automobilů. Tyto silnice byly stavěny po obou stranách záatarasu a podél signálních stěn. Zhušťování a zdokonalování systému zásahových komunikací trvalo až do konce 80 let. Nepoužívané komunikace vedoucí k hranici byly překopány, na ostatní byly umístěny ocelové ježky jako záatarasy. Později byl otevřený terén, který by umožňoval přejezd hranic, zabezpečen železobetonovými jehlanci. Od počátku 80. let se v některých úsecích stavěly doplňkové překážky, např. „brunoválcové stěny“.⁷¹ Pro zneprůchodnění terénu se, na místech k tomu vhodných, zavodňovalo nebo zabahňovalo přehrazením potoků. Proti násilným přejezdům byly zabezpečeny také hraniční přechody. Jednalo se o systém závor a střílen, který byl zesilován zejm. na konci 70. let a na konci 80. let. Konkrétně se jednalo o vytvoření dostatečného operačního prostoru mezi signální závorou (tzn. první na přístupové komunikaci k OPK), celníštěm a uzavírací závorou (tzn. státní hranicí). Tento prostor měl umožnit účinný zásah (postavení záatarasu nebo použití zbraní) proti pronikajícímu vozidlu. V bezprostřední blízkosti každé závoru byly jako překážky 2–3 ocelové ježky, které byly v

⁶⁹ Pospíšil, Jaroslav (2003): *Hyeny v akci*. Vizovice: Lípa, s. 102.

⁷⁰ Ministerstvo vnitra Československé socialistické republiky (1986): *Stručný přehled dějin PS*. Praha.

⁷¹ Překážka z ostnatého drátu. Drát se smotal do kruhu o průměru cca 1m, při instalaci se roztáhnul do spirály a provázal vázácím drátem. Takto vytvořené válce se daly postavit na sebe a přivázat k pletivu. Tím se vytvořila stěna. V zimě je vyráběli ženisté, příp. je dodávaly Drátovny Hlohovec. Narušitel tuto stěnu obvykle překonal velmi rychle, protože nedbal na to, že se poškrábe. Hlídky s ohledem na svou výstroj zasahovala až po průchodu ve stěně, ve volném terénu za ní. Informace převzaty z vyprávění p. podplukovníka Macháčka dne 5. 12. 2009.

případě potřeby přivaleny na silnici, aby zpevnily závoru. Po stranách na úrovni obou závor byly postaveny trvalé protitankové zátarasy (ježky, jehlany, rozbahněný terén apod.), aby se znemožnilo případné objetí závory. Signální závory byly nadále budovány jako závory „těžkého typu“, v jejich blízkosti se zřizovala stříliště pro střelce z pancéřovky a kulometu s výstřelem na komunikaci. Dále byly na vhodném místě, zpravidla mezi signální závorou a celníštěm, postaveny vyčkávací stanoviště pro obrněné transportéry, opět s výstřelem na komunikaci a s možností rychlého zatarasení komunikace transportérem. K zabezpečení popsaného opatření (označovaného jako přehrada) byly pohraniční jednotky vybaveny potřebnou technikou, výzbrojí a výcvikem.⁷²

Dopravní prostředky používané PS

V 50. letech byli z důvodu absolutního nedostatku motorových vozidel využíváni tažní koně a zabavené německé automobily. Po zaujetí nové sestavy v roce 1951 byl na každé pohraniční rotě různý počet jezdeckých a tažných koní. Jezdečtí koně byli využíváni ke kontrolám hraničního pásma a k rychlým zásahům při narušení střeženého úseku, ke kontrole kontrolního pásu apod.⁷³ Tažní koně obstarávali údržbu kontrolního pásu, dovoz proviantu, dopravu pohraničnicků do odlehlých obcí, těžbu dřeva, dopravu rodinných příslušníků důstojníků k lékaři apod. Od konce 50. let byli koně a stávající automobily nahrazovány osobními terénními automobily GAZ, nákladními automobily a motocykly. Stažení koní z pohraničních rot bylo provedeno v roce 1957. Automobily sloužily především k rychlé přepravě pohraničních hlídek na místo zjištění „narušitelů“ a k přehrazení „směrů jejich pravděpodobného postupu“, k přepravě pohraničních hlídek na vzdálená stanoviště, k převozu nemocných, nákladu a k výjezdům funkcionářů rot. Motocyklů se používalo pro vysílání spojek, pro přesun technické hlídky k opravě spojovacích nebo signálních prostředků, k zaujetí stanoviště v týlu roty při pohraniční akci apod. Po převedení pohraničních jednotek pod velení armády byla vybavena většina pohraničních jednotek na hranicích s Bavorskem těžkou bojovou technikou. Od 2. poloviny 70. let byl modernizován a doplňován vozový park PS. Na

⁷² Všechny nezbytné technické úpravy a opravy prováděl vždy tzv. ženijní zabezpečovací útvar, který byl dislokován na každé brigádě a dle vyprávění p. podplukovníka Macháčka příslušníci roty nerozhodovali o rozmístění technických zábran, vše bylo řešeno brigádou případně centrálou.

⁷³ Dle tvrzení p. Macháčka byli koně používáni až do 60. let i na rotě Maxov a Folmava, kde vykonával funkci velitele roty.

počátku 80. let byla PS vyzbrojena protitankovými střelami. Na říčních a jezerních úsecích státních hranic používala PS k ostraze motorové čluny.⁷⁴

3.6 Hrdinové železné opony

Rád bych v této části zmínil nejdůležitější úniky za železnou oponu a tímto jim vzdal hold. Zvolil jsem příběhy, které měly nejrazantnější dopad na komunistický režim a byly řešeny i na mezinárodní scéně.

Vlak svobody

Tento úspěšný pokus je datován do r. 1951. Organizátoři akce byli tři – strojevůdce Karel Konvalinka, výpravčí – Karel Truxa a zubní lékař Jaroslav Švec. Organizátoři utekli s rodinami a dalších sto deset cestujících se ocitlo za železnou oponou.

Strojevůdce Karel Konvalinka, který pravidelně jezdil na trase Aš – Cheb si všimnul, že výhybka na ašském nádraží pravidelně bývá chvíli nasměrována do Německa. Ostatní měli také důležitou úlohu. Měli hlídat, jestli je výhybka nasměrována směrem do Německa k městečku Selb. Po zjištění, že je vše v pořádku a nastoupení do vlaku namířili na topiče pistoli, a vlak se vydal vysokou rychlostí do Německa. Zastavil se až na nádraží v Selbu. Více než polovina cestujících navzdory diplomatickým nótám zůstala ve svobodném světě. Tento útěk vedl k okamžitým opatřením na hranicích. Na koleje byly pokládány tzv. výkolejky, někde se koleje zaslepovaly případně vytrhávaly. Nádraží v Železně Rudě ležící přímo na hranicích, bylo neproniknutelně odděleno.⁷⁵

Přechod železné opony skupinou bratrů Mašínů

Bratři Mašínové a Milan Paumer si 1. listopadu 1953 doběhli v západním Berlíně pro život ve svobodě. Chybělo málo a nežili by vůbec. Jejich kamarádi Zbyněk Janata a Václav Švéda byli vydáni do Československa a oběšeni. Skupina mladíků se rozhodla ihned po převratu bojovat proti režimu. Bratři Mašínové měli velký vzor ve svém otci brigádním generálovi Josefu Mašínovi, který byl popraven nacisty za odbojovou činnost. Jejich odbojová činnost spočívala v podpalování stohů, házení munice do tendrů parních lokomotiv atd. Problém nastal po krádeži zbraní, kde byl zastřelen příslušník veřejné bezpečnosti. Uvědomili si, že musí rychle přes hranice.

⁷⁴ Ministerstvo vnitra Československé socialistické republiky (1986): *Stručný přehled dějin PS*. Praha.

⁷⁵ Pejšoch, I. (2008): *Hrdinové železné opony*. Cheb: Svět křidel, s. 65.

Věděli, že je západní hranice téměř neprodyšně uzavřena a proto se rozhodli pro cestu přes východoněmecké území do západního Berlína. Zpočátku si mysleli, že cestu za čtyři dny zvládnou. Rozhodli se cestovat vlakem, což se jim zdálo nejschůdnější. Milan Paumer v té době vykonával základní vojenskou službu, ze které utekl. Již po 6 hodinách útěku Pohraniční stráž neprodyšně uzavřela hranice. Ve východním Německu nastal doslova hon na čtveřici mladíků. Byla vyhlášena odměna za dopadení uprchlíků. Ve městě Ucro byli vyzrazeni pokladní na vlakovém nádraží. Došlo k přestřelce s 15 východoněmeckými vojáky a oběťmi se stali Zbyněk Janata a Václav Švéda, kteří byli těžce zraněni a později popraveni. Ostatním se podařilo uprchnout. Tři dny se schovávali ve větvích stromů již poblíž dálnice vedoucí do Berlína. Na viaduktu přes dálnici došlo k potyčce s hlídkou, při které byl zraněn Milan Paumer. V noci doběhli šťastně do západního Berlína. Bratři Mašinové vstoupili do služeb americké armády a nikdy se nevrátili. Milan Paumer žije v Poděbradech.⁷⁶

3.7 Rozhovor s podplukovníkem pohraniční stráže Miroslavem Macháčkem

Popsal byste mi prosím, jak jste se dostal k pohraniční stráž?

Již při odvodu jsem si zvolil jako svoji preferenci službu u pohraniční stráže. Zdálo se mi to jako dobrodružná a zajímavá služba. Navíc jsem si myslel, že je to nejjednodušší tam bude nejjednodušší výkon služby. Dne 21. 7. 1951 jsem narukoval do Chodové Plané. Po absolvování výcviku pohraniční stráže jsem byl přidělen na pohraniční rotu v Rozvadově. Po roce jsem byl vybrán do důstojnické školy do Olomouce (VÚPVS Julia Fučíka v Olomouci). Po roce výcviku jsem absolvoval jako poručík a byl jsem přidělen k 9. pohraniční brigádě v Poběžovicích. Poté jsem sloužil v Hostouni v poddůstojnické škole po dobu tří let, kde jsem se podílel na tréninku nováčků. Sloužila pro brigádu Poběžovice jako výcviková škola. končil jsem tam s hodností kapitána. Poté jsem odešel na rotu do Maxova, kterou jsem vedl jako velitel roty. V r. 1963 jsem byl převelen na Folmavu, kde jsem pracoval jako velitel roty. Podřízení mi byli - zástupce velitele roty pro výcvik, velitel pro věci politické, staršina, psovod a řidič. Na Maxově sloužilo kolem 60 lidí, na Folmavě kolem 100 lidí. Tuto pozici jsem ukončil s hodností majora a poté jsem přešel do Poběžovic do výcviku nováčků. V r. 1962 byla rota přesunuta do Domažlic a výcvik byl rozdělen na polovinu do Nýrska a Poběžovic. V r. 1980 byl přesunut výcvik jen do Nýrska. V r. 1986 jsem odešel do důchodu. Svoji aktivní činnost jsem ukončil v hodnosti podplukovníka.

⁷⁶ Navara, L. (2004): *Příběhy železné opony*. Praha: Host, s. r. o., s. 75.

Jaké byly předpoklady k výkonu služby u pohraniční stráže?

Ti, co projeví zájem u odvodu, tak z nich bylo vybíráno. Tento výběr prováděla Okresní vojenská správa společně s brigádou pohraniční stráže. Ustanovili komisi, která měla za úkol zhodnotit dle kritérií Ministerstva obrany a vnitra, vhodnost výběru nováčků do této služby. Mezi nejdůležitější vlastnosti vybraného brance patřila patřil tzv. kádrový profil a politická uvědomělost, která byla stejně důležitá jako bezúhonnost. Na dalším místě je fyzická způsobilost a mravní kompetence.

Jaký byl vývoj zabezpečení a ostrahy státní hranice v období, kdy jste sloužil?

Do r. 1951 dvoučlenné hlídky procházely po hranici (byl využit původní způsob ostrahy tzv. četnický převzatý od Finanční stráže, pozn. autora). V r. 1952 se začal budovat drátěný zátaras, tento systém budovala tzv. ženijní rota zřízená při brigádě v Pobežovicích. V letech 1953 – 54 byl v Maxově vybudován elektrický proud, který byl rozdělen na tři úseky ochrany. Na začátku 60. let byl vybudován nový typ zátarasu tzv. EZOH poté zdokonalený U69. Nástrahy se dostávaly z brigády a velké množství si vyráběla rota sama. Když jsem nastoupil jako velitel roty v Maxově, tak se stále používal četnický systém ochrany. Po r. 1951 po masivním nástupu armády na pozice na hranicích, jsme na základě doporučení poradců ze SSSR přešly na armádní způsob střežení. Byly stanoveny hlídky, které fungovaly jako clona a také byly určené pro pronásledování narušitele. Byly vybudovány tzv. špaky, pikety a skryté pozorovatelný. Velitel roty určoval v jakém složení bude hlídka a kde se bude pohybovat. Od 70. let byli používáni též rozvědčící, kteří působili hluboko ve vnitrozemí a pokrývali nádraží a důležité silnici. Mnohem masivněji se zapojila veřejnost jako pomocníci pohraniční stráže a děti.

Můžete zhruba kvantifikovat pokusy o přechod hranice a úspěšné proryvy v Maxově a na Folmavě?

Z vojáků nikdo neutekl. V r. 1965 projel automobil V3S až k závoře, kterou přerazil. Tak se podařilo dvěma sedmnáctiletým hochům překonat hranici. To byl jediný úspěšný „průryv“, který se za celý můj výkon služby udál.

Jaké bylo finanční a důchodové zabezpečení příslušníků PS. Jaké byly odměny, případně sankce, za zmaření pokusu o přechod státní hranice?

Jedinou odměnou bylo opuštění brigády tzn. dovolená. O sankcích nic nevím, alespoň já jsem nebyl nucen je v mojí rotě použít. Co se týče důchodového zabezpečení, tak souhlasím s tím, že důchody pro příslušníky armády i ostatních bezpečnostních složek, byly a vlastně jsou nadprůměrné. Otázkou je, jestli si nezasloužíme jako obránci vlasti, vyšší důchody. V každém případě já jsem spokojený a na nic si nestěžuji.

4 ŽELEZNÁ OPONA JAKO MÍSTO DOTYKU VOJENSKÝCH JEDNOTEK VÝCHODU A ZÁPADU

4.1 „Tichá“ válka mezi dvěma světy

Všechny moderní armády se dají charakterizovat jako armády elektronické. V současnosti jsou vojenské zbraňové systémy řízeny počítači. Výpočetní technika spočítá a řídí souřadnice pro dělostřelecké baterie, naviguje v neznámém terénu, odpaluje nálože atd. Takto vybavené armády jsou však zároveň silně zranitelné, protože nemají kontrolu nad veškerou vyzářenou energií od své techniky, čehož se snažil využít vždy protivník.

Na počátku tohoto století, kdy se schylovalo k novému imperiálnímu dělení světa, potřebovaly generální štáby velmocí co nejvíc údajů o předpokládaných protivnících, a proto kontrašpionáž dostala první velkou injekci v podobě kontroly komunikačních kanálů agentů - telefonů a poštovního spojení. Čerstvých informací od agentů z druhé strany frontové linie přicházelo málo - pouze tehdy, pokud některý z nich proklouzl nepozorovaně linií bojů anebo putoval přes neutrální země. Proto začalo být důležité odposlouchávání rádiových depeší nepřítele a jejich luštění. V létě 1914 již byly vybudovány rádiové stanice, spolehlivě svým dosahem pokrývající předpokládané válčiště. Vznikla radiošpionáž a rozvinula se kryptologie. Během druhé světové války se prudce změnila technika. Začaly se tak vyrábět menší a na obsluhu jednodušší vysílačky. Mohla je používat většina informátorů na území, obsazeném nepřítelem. Němci se během války pustili i do vývoje metod zaměřování tajných stanic agentů, rozvíjela se radiokontrašpionáž.⁷⁷ Po skončení druhé světové války tajné služby dojde k dalšímu posunu ve vývoji techniky. Začíná válka studená. Po druhé světové válce se speciálně rozšířila rádiová rozvědka. Podél hranic mezi Východem a Západem

⁷⁷ Haywood, J., Catchpole, a kol. (1997): *Encyklopedie historie světa – Atlas světových dějin*. Praha: Columbus, s. 94.

zakládaly obě strany, tedy komunistický a nekomunistický svět, odposlouchávací stanice. Tyto stanice se zaměřily na odposlech veškerého rádiového vysílání na území potenciálního protivníka. Postupem doby vyvinuli odborníci obou stran velmi dokonalé odposlouchávací aparatury, které měly dosah až několik tisíc kilometrů. V době atomové zbraně, nenechávající napadenému čas k obraně, zbývá vlastně jediná možnost, znát včas úmysly protistrany a umět jim předejít. Monitorovat rádiový provoz protivníka bylo nezbytností. Tomu se věnovaly ozbrojené síly z obou stran železné opony. Po zavedení kódovacích zařízení v rádiovém provozu byly protistrany nuceny postavit speciální pracoviště pro analýzu utajených přenosů. Paralelně s tím bylo třeba postihovat nejen rádiové, ale i radiotechnické provozy - radary a navigační vysílače na zemi i ve vzduchu. Využívány byly technické prostředky na zemi, na vozidlech i ve vzduchu.⁷⁸

Vidět dopředu území možného protivníka, a to nejen vlastníma očima, ale i elektronicky znamená o něm více vědět. Znamená to, pokud získané údaje důkladně analyzujeme, že bychom protivníkem neměli být překvapeni. Cílem je připravit potenciálního protivníka o tytéž funkce a nechat jej slepého, neschopného správného rozhodnutí kvůli nedostatku základních informací, nemožnosti operativně řešit problémy pro nefunkční spojovací systémy, vojáky samotné zmatené působením psychologických operací.

Až do počátku 90. let bylo možné na evropské půdě nalézt protivníky (vojenská uskupení Varšavského paktu a Severoatlantické smlouvy), vzniklá bipolárním rozdělením Evropy v průběhu studené války. Poválečné rozpory mezi demokratickými spojenci a Sovětským svazem vyústily postupně do chladného míru. Sovětský svaz začal již v prvních poválečných měsících budovat ze zemí, které obsadil, svoji sféru vlivu. Během tří let komunizoval východní a střední Evropu. „*Od Štětína na Baltu po Terst na Jadranu byla spuštěna železná opona,*“⁷⁹ řekl Churchill ve své proslulé přednášce ve Fultonu 5. března 1946. Chladný mír se brzy proměnil ve „studenou válku“, nový typ konfliktu, v němž proti sobě stály dvě jaderné supervelmoci vyzbrojené prostředky, které byly schopné zničit život na Zemi.

⁷⁸ Pacner, K. (2007): *Nad Ruským impériem létaly desítky letadel, o kterých nikdo nevěděl*. Dostupné z <http://technet.idnes.cz/nad-ruskym-imperiem-letaly-desitky-letadel-o-kterych-nikdo-nevedel-1fc-/tec_technika.asp?c=A070820_165111_tec_technika_vse> (staženo dne 17. 12. 2009)

⁷⁹ Nový, V. (2008): *Železná opona dokument*. Dostupné z <<http://www.pohranici.cz/main.php?Cislo=466&TID=5&TUser=17>> (staženo dne 13. 3. 2010)

Státní hranice na rozhraní vojenských velmocí se tak během několika let proměnila v hranici „železnou“, chráněnou armádami bývalých spojenců. Fenomén bývalé státní hranice na rozhraní dvou světů - socialistického a kapitalistického, způsoboval některým lidem mrazení v zádech, některým strach a někdo o něm vůbec nevěděl. Byla tvořena pomyslnou čarou, tvořící rozhraní západních armád a Rudé armády, později převedena na původní hranice států z roku 1938. Mimo Rakousko, kde rozdělení na východní a západní zónu ještě nějakou dobu vydrželo. (Sověti určitou dobu po válce kontrolovali východní část Rakouska).

Do vzniku elektrického plotu, doplněného počátkem 50. let minovými poli, bylo možné hranici, i když s rizikem chycení, volně přecházet. Později to bylo téměř vyloučeno, přístupy k hranici obsadila Pohraniční stráž, resp. armáda. Obě organizace měly hranici chránit, ale každá jinak. Kromě období krátkého "oteplení" v 60. letech, kdy vojska Pohraniční stráže patřila pod armádu, bylo zabezpečení hranice samostatné a zvláště po normalizačním roce 1970, se armáda musela přizpůsobovat přísnějšímu režimu pásma podél hranice, kde byla pánem Pohraniční stráž. Utajování způsobů zabezpečení této hranice bylo podpořené soustředováním obrovských armád po obou stranách hranice. Poválečné Československo mělo to štěstí, že jeho jižní a západní hranice byla hranicí dvou světů. Světů, které se po dlouhou dobu připravovaly na ozbrojenou konfrontaci. Na okamžik, kdy studená válka mohla přerůst v horkou. Jednou z možností, jak co nejvíce oddálit konfrontaci, bylo vědět o možném protivníkovi co nejvíce, a to jak politicky, tak i vojensky. Vybudováním ostatné stěny na československé straně hranice byla zamezena možnost přechodu ze západní strany a stěna už v dalších letech sloužila v podstatě jen jednosměrně - proti útěkům občanů z komunistického područí na Západ. Že se jí to "dařilo", svědčí pouhá 3% úspěšných průniků.⁸⁰ Bylo samozřejmě špatné, že stát se pokoušel zadržovat své vlastní občany, ještě horší však byly ve svých důsledcích způsoby onoho zadržování. Je zřejmé, že tento systém nemohl fungovat bez radikálních změn další desítky let. Jednou z příčin bylo též nedostatečné reagování na změny ve vývoji techniky. Je těžké si představit fungování tohoto systému v současnosti, kdy jsme globálně propojeni internetem.

4.2 Používaná technika obou stran konfliktu

Za železnou oponou mezi drátěným plotem a státní hranicí se však nevyskytovali jenom utečenci a pohraničníci. Po nezbytné obměně techniky v poválečných armádách

⁸⁰ Pejčoch, I. (2008): *Hrdinové železné opony*. Cheb: Svět křidel, s. 74.

začaly mít velký význam radiové a radiotechnické prostředky, tj. bezdrátové komunikační kanály a radiolokátory, doplněné i technikou pro navigaci, bez kterých se už dnes žádná moderní armáda neobejde. Všechny tyto zdroje se projevují svými aktivními příznaky, dá se odposlouchávat fonie (řeč), zaměřovat nepřátelské radiolokátory, následnou analýzou určovat jejich vlastnosti, přiřazovat je k určité činnosti jednotek apod. V případě bojové situace lze získat výhodu jen tím, že víme, kde jsou ukryty zdroje signálu a jak vysílají, následně i to, jaká je to jednotka a co případně dělá. U některých cílů lze dokonce rozpoznat vlastnosti, specifické jen pro něj, čehož se využívá pro detailní určení příslušnosti. Zdroje, které nelze zpravodajsky využít, lze následně v bojové operaci elektronicky zarušit nebo zničit.⁸¹

V koncových bodech základny se zjistí směr, ve kterém se nachází vysílající objekt. Pro určení polohy nyní stačí vynést změřený úhel (azimut) a poloha objektu se určí z průsečíku paprsků. Tato metoda selhává, jestliže se objekt nachází ve směru zaměřovací základny. Pro odstranění tohoto nedostatku se zřizuje třetí stanice. Při zaměřování vysílačů je třeba, aby stanice přijímaly stejný signál, proto je nutné koordinování příjmu. Úkol pro zaměření zadává řídicí středisko, které po zaměření provede vyhodnocení. Proto na speciálních stanovištích v tomto "území nikoho" na vrcholcích pohraničních hor po obou stranách hranice pracovali v průběhu let stovky vojáků na postižení radioprůzkumných příznaků potenciálního protivníka.⁸² Ne všichni tam byli na naší straně dobrovolně, což se časem projevilo i v dezercích na západní stranu hranice. Protože vojáci pracovali až za železnou oponou, byl potenciální odchod vojáka z povolání za hranici poměrně jednoduchou záležitostí. Protiopatření na sebe nedala dlouho čekat - vojáci (i pohraničníci) se přesunuli na vnitřní stranu plotu. Plot nyní už nezabíjející, ale pouze signalizační, se posunul hlouběji do vnitrozemí, aby byl čas na rotě zareagovat. Tam, kde to nešlo (např. na Čerchově), bylo okolo stanoviště položeno důstojníkem z vnitřní minové pole.⁸³ Zdůvodněno to bylo ochranou vojáků. Po obou stranách české hranice s Německem se nacházely vojenské výcvikové prostory, odkud se z jedné strany mohla dát na pochod vojska východu, z druhé strany vojska západu. Už od počátku druhé světové války totiž začaly některé z konfliktů tím, že vojska se dala do pohybu směrem k cizímu území pod záminkou vojenského cvičení.

⁸¹ Pospíšil, Jaroslav (2003): *Hyeny v akci*. Vizovice: Lípa, s. 54.

⁸² Pacner, K. (2007): *Nad Ruským impériem létaly desítky letadel, o kterých nikdo nevěděl*. Dostupné z <http://technet.idnes.cz/nad-ruskym-imperiem-letaly-desitky-letadel-o-kterych-nikdo-nevedel-1fc-/tec_technika.asp?c=A070820_165111_tec_technika_vse> (staženo dne 17. 12. 2009)

⁸³ Informace poskytnuta Jiřím Rážkem sloužícím v ČSLA na Čerchově 1962 – 1964.

Včasná informace o pohybech protějšších armád mohla být otázkou existenční, proto byla všechna cvičící vojska na obou stranách hranice pečlivě protistranou monitorována. Americká strana tímto argumentem dokonce zdůvodňovala budování pohraničních stanovišť v 60. letech, kdy jim vrásky na čele přidělala "dočasná" přítomnost sovětských vojsk. Po konsolidaci poměrů a stažení Sovětské armády do kasáren se objevily jejich jednotky samozřejmě i poblíž hranice, i když většinou ne přímo na ní (Škarmanka), a pokud ano, tak výborně maskované (Dyleň).⁸⁴

Obě strany zkoušely různé metody získávání informací o potenciálním nepříteli. Jednou z metod byl i vizuální a elektronický průzkum, ke kterému se státní hranice svojí blízkostí přímo nabízela. Po prvním sestřelu tchaj-wanského špionážního letounu RB-57D v říjnu 1959 nad Čínou a hlavně po ruském debaklu v roce 1960 s letadlem U2 pochopily obě strany, že jejich protivník má území zabezpečeno proti vizuálnímu průzkumu přelétajícími letouny a soustředily se na získávání informací způsobem, který bychom mohli definovat jako "bezkontaktní". Jeho důsledkem už nebyl střet celých armád, ale získávání informací o nepříteli jeho vlastním prozrazováním, vyzařováním elektromagnetické energie, jeho vlastních prostředků atd. Vizuální průzkum byl později převeden na kosmické družice, letouny s radiolokátory SLAR (s bočním vyzařováním) a pozemní stanoviště podél železné opony.⁸⁵

Šíření elektromagnetického vlnění má svá specifika, přičemž platí, že čím je vyšší používaná frekvence, tím více se vlnění podobá světlu. Ke svému šíření potřebuje přímou viditelnost, což v české kotlině znamenalo pro dalekou viditelnost postavit přijímače protivníkovy záření vysoko do vzduchu nebo na vysoké stožáry na hraničních kopcích (Česká strana). Postupem času docházelo i ke kombinacím obou způsobů průzkumu - Česká strana postavila "český AWACS" (vrtulník MI-17Z-2, osazený příslušnými přijímači).⁸⁶ V novodobé literatuře, popisující toto období, se můžeme dočíst o zanícenosti československých vědců, kteří se od padesátých let pomalu propracovávali k absolutní světové špičce v oblasti techniky pasivního průzkumu. Americká strana pro změnu postavila vysoko umístěné pozemní stanoviště na Hohen

⁸⁴ Pacner, K. (2007): *Nad Ruským impériem létaly desítky letadel, o kterých nikdo nevěděl.*

Dostupné z <http://technet.idnes.cz/nad-ruskym-imperiem-letaly-desitky-letadel-o-kterych-nikdo-nevedel-1fc-/tec_technika.asp?c=A070820_165111_tec_technika_vse> (staženo dne 1. 12. 2009)

⁸⁵ Kutěj, L. (2009): *Vojenské zpravodajství po druhé světové válce.*

Dostupné z <<http://www.vzcr.cz/static/historie5k.aspx>> (staženo dne 3. 12. 2009)

⁸⁶ Pacner, K. (2007): *Nad Ruským impériem létaly desítky letadel, o kterých nikdo nevěděl.* Dostupné z <http://technet.idnes.cz/nad-ruskym-imperiem-letaly-desitky-letadel-o-kterych-nikdo-nevedel-1fc-/tec_technika.asp?c=A070820_165111_tec_technika_vse> (staženo dne 17. 12. 2009)

Bogenu (proti Domažlicím) a přehledový radar systému včasné výstrahy (NADGE) na Velkém Javoru (Grosser Arber, proti Železné Rudě). Americké velení velmi rychle pochopilo, jaké možnosti nabízí letouny, létající podél hranice a sbírající všemožné údaje pomocí radiolokátorů SLAR (systém Guardrail) nebo kroužící elipsy okolo železné opony (letouny OV-1D). Neustálá snaha o zlepšení příjmových podmínek vedla ke konci studené války k velkým a finančně nákladným projektům. Na západní straně hranice například systém LAPAS.⁸⁷ Zvláště tento ambiciózní projekt ukázal, kam až je stát finančně ochoten jít pro získání informací o protivníkovi. Při snaze o srovnání způsobů průzkumu je zřejmý jednoznačný příklon Západních spojenců (na rozdíl od východních armád, kde snaha byla, ale chyběla technologie) na přímé zapojení moderní výpočetní techniky. Nesmyslná totalitní nařízení o zákazu používání "kapitalistické" techniky v ČSLA vedla v konečném důsledku k technologickému zaostávání východního bloku.

4.3 Stanoviště a organizace vojenských jednotek

Na státní hranici s bývalým západním Německem se proto dodnes vyskytuje velké množství staveb, dokladujících mnohaletou úspěšnou činnost těchto útvarů po obou stranách česko - bavorské hranice. Železná opona padla, stejně tak i hraniční pásmo a tyto budovy změnily i své majitele. Není proto třeba už ani utajovat jejich použití. Právě s jejich přeměnou na civilní použití, zcela měnící charakter původních staveb (např. Poledník), je nutno spojit bez ideologického podbarvení fakta o původním účelu těchto zařízení a jejich obsluze.

V předešlé kapitole jsem se snažil objasnit nutnost vyššího postavení průzkumných stanovišť. Toto pravidlo si už mezi válkami osvojili spojaři všech armád, ke kterým měli signáloví průzkumníci velmi blízko. V době neexistence létajících průzkumných prostředků bylo jedinou možností vybudování pozemních průzkumných stanovišť. Na obou stranách hranice nebyly vybudovány vždy dobrovolně a už vůbec ne s nadšením místního obyvatelstva. Nicméně na Západní straně dosáhnul tlak samosprávy možnosti jakési koexistence armády a civilních občanů (např. Velký Javor nebo Hohen Bogen). Na české straně, v převážně vysídleném území vlivem pohraniční stráže, měla armáda usnadněnou činnost. Kromě omezení v důsledku přísně hlídaného

⁸⁷ Pacner, K. (2007): *Nad Ruským impériem létaly desítky letadel, o kterých nikdo nevěděl*. Dostupné z <http://technet.idnes.cz/nad-ruskym-imperiem-letaly-desitky-letadel-o-kterych-nikdo-nevedel-1fc-/tec_technika.asp?c=A070820_165111_tec_technika_vse> (staženo dne 17. 12. 2009)

hraničního pásma, si nemusela dělat problémy např. se zabudováním čističek odpadních vod, složitým vykupováním pozemků a přístupem osob ke svému pozemku. Vidět je to například i při postupném rušení některých českých stanovišť. Stanoviště nevznikala bez problémů. Někde stačilo jen zaujmout místo původní vidové hlásky Havran. Někde se stavělo na "zelené skále" - Zvon. Někde byly zabráný objekty civilních organizací např. Klubu československých turistů na Čechově. Většina stanovišť měla společně i to, že v předchozích dobách byla využita turisticky, tzn. na vrcholech byly turistické chaty nebo rozhledny. Dalším příbuzným znakem věží bylo to, že bez výjimky byly všechny v pohraničním pásmu, kontrolovaném Pohraniční stráží a většina z nich dokonce až za "dráty", v těsné blízkosti státní hranice. Tento fakt vedl několikrát k dezerci československých vojáků na západní stranu hranice. Stanoviště byla postavena většinou v nepřístupném terénu a málokdy byla využívána pro nelegální přechody hranic. Speciální vojenské posádky jen výjimečně přicházely do kontaktu s běženci.⁸⁸

Na jedné straně hranice tedy československá zpravodajská správa pracně zařizovala pobyt vojáků nejen v pohraničních posádkách, ale i jejich službu na stanovištích, ke kterým se bylo možné dostat pouze průchody v železné oponě. Důvěra k vojákům nebyla až taková, aby se mohli podél hranice pohybovat tak, jak by chtěli a potřebovali. Služba vojáků byla navíc zpestřována budováním tradic v pojetí marxistického školení.

Mimořádně tvrdé postihy, nesmyslné utajování i tam, kde to nebylo potřeba a dohled vojenské kontrarozvědky nad jakoukoli činností v posádce i na stanovištích znamenal, že v současnosti neexistují téměř žádné fotografické dokumenty, ke kterým by se bylo možné vrátet. Připomínám jenom, že někteří vojáci prožili na hranici 20 i více let. I to bylo důvodem, proč ze služby u těchto útvarů v devadesátých letech odešlo tolik zkušených vojáků a proč neexistuje veřejně přístupná česká obdoba německého muzea signálového průzkumu. Že komunistické "vymývání mozků" bylo efektivní, ukazuje i to, že někteří bývalí vojáci od těchto útvarů ani po 20 letech života v tomto prostředí nejsou ochotni mluvit o stanovištích, která mnohdy už ani neexistují.

Spojením dvou jevů překotného rušení průzkumných stanovišť a porevoluční euforie v 90. letech, vznikl zárodek dnešního stavu. V horším případě opuštěná vykradená stanoviště podél státní hranice, která zcela jistě mají majitele, ale ten není za jejich stav hnán k zodpovědnosti např. Havran. V lepším případě u částečně opuštěných

⁸⁸ Převzato z vyprávění p. podplukovníka Macháčka dne 10. 12. 2009.

stanovišť se dohaduje několik majitelů o bývalé vojenské objekty Čerchov. Výjimkou na české straně je bývalé velké stanoviště Poledník. Vzhledem k tomu, že vlastníkem je v Chráněné krajinné oblasti Šumava pouze stát, provedl obnovu pro civilní využití a Poledník se velmi rychle stal jednou z nejvíce vyhledávaných šumavských lokalit.

Ve velmi populárním televizním seriálu o nových i starších rozhlednách České republiky, konkrétně v 8. dílu⁸⁹, věnovaném Šumavě, je popsána a zobrazena stará věž na Čerchově, v době natáčení ještě nepřístupná. Je tam též zobrazen Poledník, který je čerstvě (1998) po přestavbě. Po dlouholetých bojích s představiteli armády získal v roce 1999 Klub českých turistů Kurzovu věž zpět do svých rukou a okamžitě se pustil do její opravy.⁹⁰ Peněžními dary na ni přispěli lidé z celé republiky. Rozhledna byla zpřístupněna od léta 2000.

4.4 Československé obranné zpravodajství 1948 - 1989

Komunistická strana měla v rukou většinu mocenských pák již před únorem 1948. Jednou z významných složek, které přispělo k převratu, bylo i Československé obranné zpravodajství. Tato služba byla plně pod kontrolou Sovětského svazu. Za první republiky existovala vojenská zpravodajská služba, která měla dvě složky: ofenzivní a defenzivní. V čele této služby byl generál František Moravec. Generál Moravec však byl nepřijatelnou osobou jak pro Sovětský svaz, tak pro vedení KSČ. Oddělení vojenského obranného zpravodajství (OBZ) oficiálně vzniklo na základě rozkazu velitele 1. československého armádního sboru v SSSR generála Ludvíka Svobody ze dne 7. ledna 1945. Jeho přednostou se stal tehdy nadporučík v záloze Bedřich Reicin. Oddělení zřídil velitel sboru na přímou žádost člena vojenské rady 4. ukrajinského frontu generála Mechlise. Zřízení OBZ se stalo důležitou součástí snahy sovětského vedení vytvořit podmínky pro uplatňování vlivu na vývoj v armádě i v ostatních oblastech života v osvobozeném Československu.⁹¹ VOZ (Vojenské obranné zpravodajství) bylo vytvořeno s tím, že bude v osvobozeném Československu sehrávat svoji úlohu ve prospěch Sovětského svazu a svým způsobem jeho vliv na běh událostí i prosazovat. To je zřejmé i z toho, kdo stál v čele obranného zpravodajství - Bedřich Reicin, Karel Vaš a celá řada vedoucích pracovníků se do čela VOZ dostali na přímý

⁸⁹ Česká televize, seriál: *Rozhlédni se člověče*, 6. díl.

⁹⁰ Domažlický deník, 12. 3. 1998.

⁹¹ Kutěj, L. (2009): *Vojenské zpravodajství po druhé světové válce*. Dostupné z <<http://www.vzcr.cz/static/historie5k.aspx>> (staženo dne 3. 3. 2010)

popud sovětského vedení. Je proto naprosto zřejmé, že VOZ všechny informace, které mělo k dispozici, předávalo také sovětské straně. Sovětské zpravodajské služby předávaly na druhou stranu veškeré archivní prameny, které získaly kupříkladu v Německu, hlavně archiv Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA).⁹² VOZ tyto informace používalo například ke kompromitování nejen vojáků, ale vůbec osob veřejně činných, protože činnost VOZ od samého začátku zahrnovala všechny oblasti života společnosti, nejen armádu. Etapy vývoje VOZ: „V dubnu 1945 byla vytvořena Hlavní správa Vojenského obranného zpravodajství a její podřízené složky. Poté to bylo období zhruba od léta 1945, kdy se obranné zpravodajství intenzivně podílelo na ovládnutí ministerstva vnitra komunistickou stranou. A problém byl také v tom, že neexistoval žádný zákon o tajných službách a obranné zpravodajství působilo podle směrnic, které vypracoval Reicin. Tyto směrnice byly už tehdy v rozporu s ústavou a tehdy platnými zákony. Jinými slovy si vojenské obranné zpravodajství dělalo co chtělo, včetně využívání institutu provokatérů a podobně. Přestože v tomto zpravodajství nepracovali jen komunisté, byli tam také vládní vojáci a lidé s temnou protektorátní minulostí, tak plnilo vše, co mělo od vedení vyčleno. V následujícím období se činnost VOZ samozřejmě dále rozšiřovala, ale také se do značné míry zaměřovala na mocenské složky a armádu tím, že byly například vytvářeny kartotéky nepohodlných osob a velitelů až do stupně velitelů praporů s poznámkami o spolehlivosti nebo nespolehlivosti, případně koho je potřeba eliminovat a podobně. Tyto informace byly pak v rozporu se zákonem předávány KSČ. Takže můžeme říci, že značná část činnosti obranného zpravodajství byla skutečně v rozporu s tehdy platnými zákony. Nehledě na to, že při výsleších používali nezákonných metod jako bylo bití a týrání vězňů.“⁹³

Za doby působení A. Čepičky na Ministerstvu národní obrany proniklo vyšetřování tzv. protistátní činnosti i do řad KSČ a v jeho rámci byli v únoru 1951 zatčeni B. Reicin, J. Musil a další. Záminkou byly stížnosti na brutalitu požívanou těmito příslušníky. Při vyšetřování byl B. Reicin v rámci procesu s protistátním spikleneckým centrem odsouzen k trestu smrti a popraven. Vyšetřováním se odhalily dřívější signály o zločinných metodách této instituce, když byla pod velením B. Recina, ale i J. Musila. Útvary OBZ byly hlavním motorem persekuce důstojníků a jejich rodin. K pronásledování docházelo z různých důvodů, těmi nejčastějšími byly představy o

⁹² Hanzlík, L. (2003): *Vojenské obranné zpravodajství v zápase o politickou moc, 1945 – 1950*. Praha: Themis, s. 134.

⁹³ Hanzlík, L., in: Český rozhlas, *Vojenské zpravodajství v rukou komunistů – cesta k únoru 1948*, 8. 2. 2004.

možné nepřátelské činnosti a obava z možného odporu důstojníků odpůrců komunismu proti režimu. Do r. 1953 byla činnost OBZ řízena Ministerstvem národní obrany, čímž byla do jisté míry konkurenční ke Státní tajné bezpečnosti (STB) řízené Ministerstvem vnitra. 1. 10. 1953 došlo k převzetí velení nad OBZ Ministerstvem vnitra. V té době nový ministr Barák přijal novou organizační struktura Ministerstva vnitra, kdy došlo k decentralizaci operativy zrušením Hlavní správy STB a místo ní se vytvořilo několik samostatných správ a odborů, čímž došlo k rozdělení pravomocí a tedy i jisté omezení moci předtím centralizované na Hlavní správě STB. Současně byla zrušena Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky (VKR) a Vojenská kontrarozvědka se tak stala součástí Státní bezpečnosti jako její VI. Správa.⁹⁴ Řízení VKR prováděli náměstci ministra vnitra, kterým byla podřízena, rozkazy ministra vnitra, jenž řídil celou STB svými rozkazy. Na základě dohody mezi ministry vnitra a obrany měli příslušníci VKR všechny výhody služebního poměru vojáka z povolání, většinou na náklady Ministerstva národní obrany.⁹⁵ V únoru 1954 vydal ministr vnitra rozkaz č. 25/1954, v němž je formulovaný statut vojenské kontrarozvědky. Podle tohoto dokumentu se VKR řídí usneseními ÚV KSČ, vlády ČSR a rozkazy ministra vnitra. Její poslání spočívá ve státobezpečnostní ochraně ozbrojených sil. Mezi hlavní úkoly VKR patří boj s imperialistickou rozvědkou, zabránění případům velezrady, boj proti teroru a diverzi, boj s ilegálními skupinami a jednotlivci provádějícími v ozbrojených silách nepřátelskou propagandu, boj proti záškodnictví a sabotážím, bránění ve zběhnutí atd.⁹⁶

Konec šedesátých let postavil celou československou společnost do nové situace, což se nutně muselo projevit také v práci VKR. Nástup nového reformního Dubčekova vedení na počátku ledna 1968 a postupná propagace „socialismu s lidskou tváří“ nutila totiž také bezpečnostní složky ke změnám orientace a vedla v rámci opouštění zaběhlých mechanismů k chaosu a dezorientaci. Hned v dubnu 1968 byla zřízena komise pro vypracování akčního programu VKR, protože staré zásady v nových podmínkách nevyhovovaly. Represivní postupy byly odmítány i v souvislosti s vytrvalou kampaní sdělovacích prostředků. Došlo i ke kritice náčelníka VKR, jímž byl nepřetržitě od roku 1953 generálmajor Josef Stavinoha. Jeho činnost byla hodnocena jako rozporná, když ustupoval tlaku pravicových sil a pak již nebyl schopen zadržet

⁹⁴ Hanzlík, L. (2003): *Vojenské obranné zpravodajství v zápase o politickou moc, 1945 – 1950*. Praha: Themis, s. 132.

⁹⁵ Hanzlík, L. (2003): *Vojenské obranné zpravodajství v zápase o politickou moc, 1945 – 1950*. Praha: Themis, s. 123.

⁹⁶ Kutěj, L. (2009): *Vojenské zpravodajství po druhé světové válce*. Dostupné z <<http://www.vzcr.cz/static/historie5k.aspx>> (staženo dne 3. 3. 2010)

proces narůstajícího rozkladu VKR. To podle pozdějších normalizačních vyhodnocení způsobilo, že část příslušníků VKR zaujala odmítavý postoj ke vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Je pravděpodobné, že takové hodnocení mohlo vést v roce 1971, kdy vrcholilo účtování s tzv. krizovým obdobím, také k odvolání generála Stavinohy z čela VKR a k jeho nahrazení generálem Ohrablem. Období od 20. srpna do 3. září 1968 bylo po porážce „Pražského jara“ označováno jako období politické krize ve VKR. Za zlomový okamžik, který vedl k stabilizaci poměrů, byl považovaný rozkaz náčelníka VKR vydaný pod názvem „Činnost VKR v období konsolidace poměrů v ČSSR“.⁹⁷ Navzdory předchozímu několikaměsíčnímu tápání našlo vedení VKR takřka okamžitě cestu k předreformním poměrům. Vymezená priorita boje s nepřátelskými rozvědkami byla nicméně následně zatlačena do pozadí ve prospěch boje s vnitřním nepřítelem. Veškerá činnost VKR se zaměřila na odhalování a paralyzování tzv. pravicových živlů v československých ozbrojených silách. Ve velmi krátkém období došlo také k obnovení spolupráce se Sověty. Už v září 1968 přistoupila totiž HS VKR k vypracování návrhu prozatímních směrnic k zabezpečení koordinace práce mezi československou a sovětskou VKR. V prosinci 1968 byl návrh těchto směrnic po projednání se sovětskou stranou předložen Ministerstvu vnitra. Jakousi „spojeneckou“ tečkou za událostmi Pražského jara se stala v listopadu 1969 porada náčelníků VKR členských zemí Varšavské smlouvy v Budapešti.⁹⁸ V návaznosti na začlenění Pohraniční stráže do složení Československé lidové armády (ČSLA) převzala VKR také její tzv. kontrarozvědnou ochranu. VKR se začala také podílet na zpravodajské ochraně sovětských vojsk. Zanedlouho se přistoupilo ke společnému organizování aktivních kontrarozvědných opatření. K 1. prosinci 1968 v rámci VKR vznikl odbor pro práci v zahraničí, jako výkonný orgán pro organizování a provádění agenturně operativní práce v zahraničí a současně centrální pracoviště VKR pro zahraniční problematiku. Odbor se skládal z oddělení pro agenturní rozpracování vojenských nepřátelských a zpravodajských center, skupiny pro výstavbu válečné agenturní sítě, skupiny operativní studijní dokumentace a skupiny pro techniku a spojení.

V letech 1969 – 1971 došlo k „zúčtování“ s těmi, kteří nestáli podle normalizátorů v krizovém období na pevných ideových pozicích a nechali se podle stranického žargonu využít k protisocialistickým a protisovětským vystoupením. Z

⁹⁷ Státní okresní archiv Domažlice: Okresní národní výbor Domažlice. *Konsolidace poměrů v obranném zpravodajství*.

⁹⁸ Hanzlík, L. (2003): *Vojenské obranné zpravodajství v zápase o politickou moc, 1945 – 1950*. Praha: Themis, s. 134.

VKR byla uvolněna téměř polovina příslušníků, oproti tomu necelá čtvrtina při prověrkách uspěla. Jen necelá desetina příslušníků VKR byla shledána politicky a ideově nezávadnou.⁹⁹ Úkoly VKR v osmdesátých letech byly direktivně stanoveny Statutem III. správy SNB č. 9/1983 z 6. dubna 1983. VKR byla charakterizována jako součást SNB – složky STB, která je řízena ministrem vnitra ČSSR. Úkoly SNB při ochraně bojeschopnosti ozbrojených sil plní podle statutu vojáci z povolání ozbrojených sil ČSSR a příslušníci SNB. Konkrétní náplň činnosti VKR byla stanovena takto: odhalování a zabraňování pronikání cizích zpravodajských služeb do vojenských objektů a také vlastní pronikání do agenturních sítí nepřítel, dezinformace protivníka ve vojenské, vojenskopolitické a vojenskoekonomické oblasti.¹⁰⁰ V součinnosti s velitelskými a politickými orgány se měla také podílet na zamezování rozvědného pozorování a technické rozvědky vojenských objektů, zařízení a cvičících vojsk. Měla se podílet také na ochraně utajovaných skutečností. Součástí úkolů VKR bylo i odhalování kanálů tzv. ideologické diverze do vojsk a zamezování jejím následkům. Dále měla odhalovat a objasňovat rovněž mimořádné události. Do této skupiny úkolů spadaly tyto oblasti: teroristická činnost, záškodnictví, sabotáž, krádeže a ztráty bojové techniky, zbraní, munice a ostatních prostředků hromadné účinnosti. VKR v letech 1986 – 1989 zaměřovala pozornost také na odhalování tzv. nepřátelské činnosti církví a sekt (pouhé vlastnictví náboženské literatury bylo kázeňským přestupkem). Pozornost byla věnována studentům a absolventům bohosloveckých fakult vykonávajících ČSLA, pronikání tzv. ideologické diverze tj. poslechu a sledování nepřátelských vysíláčů, verbální trestnou činnost v rámci ČSLA. Závažným okruhem problémů se jeví odhalování příčin a podmínek snižujících bojovou připravenost ozbrojených sil, tedy ztráty nebo zcizení zbraní a munice, a také zamezování šíření nealkoholové toxikomanie do ozbrojených sil. V letech 1986 – 1989 bylo přistiženo 124 příslušníků ČSLA, kteří si různým způsobem aplikovali do těla drogy a omamné látky.¹⁰¹ Za neméně významné bylo považováno zamezování případům zběhnutí do ciziny a svévolnému opuštění republiky. Závěrem lze říci, že zejména v druhé polovině osmdesátých let, tedy v éře Gorbačovovy perestrojky a glasnosti, si VKR zdaleka nepočínala při odhalování

⁹⁹ Kutěj, L. (2009): *Vojenské zpravodajství po druhé světové válce*. Dostupné z <<http://www.vzcr.cz/static/historie5k.aspx>> (převzato dne 3. 3. 2010)

¹⁰⁰ Hanzlík, L. (2003): *Vojenské obranné zpravodajství v zápase o politickou moc, 1945 – 1950*. Praha: Themis, s. 165.

¹⁰¹ Hanzlík, L. (2003): *Vojenské obranné zpravodajství v zápase o politickou moc, 1945 – 1950*. Praha: Themis, s. 146.

nepřátelských činů tak razantně jako v minulosti. Rozdíl je patrný zejména při srovnání tohoto období s počínající normalizací počátku sedmdesátých let. Následný vývoj potvrdil, že vývoj koncem osmdesátých let se stal pro komunistický systém fatální. Pád režimu v listopadu 1989 rozhodl nejen o novém politickém směřování země, ale též o dalším bytí či nebytí vojenské kontrarozvědky.¹⁰²

ZÁVĚR

Být občanem Československa, který byl nespokojený s poměry v zemi a který se rozhodl pro emigraci, jelikož neměl jinou možnost jak situaci řešit legálně (státní orgány mu neudělily vízum, případně nedostal devizový příslib) bylo velmi frustrující. Dotyčný věděl, že pokud bude projevovat nahlas svoje názory, tak bude mít ve společnosti problémy. Člověk mohl léta předstírat svůj příklon ke „straně“ na veřejnosti a v soukromí se volně projevovat, hrát „divadlo“. Po určité době se, stáváte rozpolcenými a vnitřně zdeformovanými. Společnost, která není posouvána pravidelnými veřejnými střety názorů a ideologií, degeneruje a nutně zaostává za svobodnými zeměmi ve všech oborech lidských znalostí.

Co tedy stálo tomuto občanu v cestě za svobodou? V první řadě musel utajit přípravy k opuštění republiky před četnými informátory Státní bezpečnosti a

¹⁰² *Poválečné proměny VKR:*

1945 – 1948...Obranné zpravodajství OBZ
1948 – 1949...5. oddělení Hlavního štábu MNO
1950.....Obranné zpravodajství OZ
1950 – 1951..Hlavní informační správa HIS
1952 – 1953..Vojenská kontrarozvědka VKR
1953 – 1963..VI. správa MV, resp. STB
1963.....VI.správa MV přejmenována na III. správu MV
1967.....III.správa MV se stala III.správou HS STB
1967 – 1968..Pro styk s ozbrojenými silami používán název HS VKR
1968.....Změna názvu na S VKR
1969.....VKR se stala III. správou FMV, opět změna názvu centrály na HS

Čelní představitelé VKR:

Bedřich Reicin.....1945 – 1948
Josef Musil.....1948 – 1951
František Chalupa.....1951 – 1952
Josef Stavinoha.....1953 – 1971
Cyril Method Ohrablo.....1972 – 1981
Pavol Vrlík.....1981 – 1989
Josef Červášek.....1989 – 1990

zpravodajskými orgány Pohraniční stráže. Dalšímu nebezpečí se vystavoval při překročení hranic pohraničního okresu. Podle zavazadel a vzhledu mohl být vytipován jako „narušitel“ a udán bezpečnostním orgánům. Pohraniční stráž se snažila své agenty dosazovat jako zaměstnance v dopravě, hotelích apod. Pohraniční stráž by při své činnosti nebyla zdaleka tolik úspěšná, nebýt účinné pomoci, které se jí denně dostávalo od obyvatelstva žijícího podél hranic. „Narušitel“ se také vystavoval riziku zadržení hlídkou Pohraniční stráže, popřípadě pátračem v dopravním prostředku nebo po vystoupení z něho v pohraniční obci. Kontrola dopravních prostředků přijíždějících do blízkosti hraničního pásma byla zpočátku méně častým, později běžným prvkem ochrany hranic.

Překonal-li tuto počáteční fázi a přibližoval se k hraničnímu pásmu, mohl být dopaden hlídkou u závory, pořádkovou hlídkou kontrolující dodržování pohraničního režimu, pátračem nebo pomocníky Pohraniční stráže střežícími tyl „hlavních směrů“. Nebezpečí, že bude udán, samozřejmě trvalo i nadále. Po vniknutí do hraničního pásma mohl dojít až k zátarasu, pokud se pohyboval terénem mimo cesty a pokud nenarazil na některou z hlídek nebo na rotní tylové signální prostředky. Další nebezpečí před přechajícím vyvstávalo ze strany hlídky-dozor, která se psy propátrávala místa v terénu, odkud bylo možné připravovat zdolání zátarasu. Během překonávání železné opony hrozilo „narušiteli“, že bude spuštěna hlídková signalizace (např. nástražná osvětlovadla či vystřelena světlice), rotní tylová signalizace nebo rotní signalizace umístěná v první stěně, popř. budou odpáleny nástražné nebo nášlapné miny nebo bude poté, co se dotkne nástražného vodiče, usmrcen elektrickým proudem (do poloviny 50. let). Teprve po překonání třetí stěny byla cesta k hranici volná, ovšem nebyly-li právě v tomto úseku vybudovány zpomalovací bariéry, např. „nízkoklopýtné překážky“, „brunoválce“ apod. Ženijně-technické prostředky k ochraně hranic by neznamenal pro případné narušitele, kteří se je snažili překonat, velkou překážku, kdyby nebyly doplněny systémem hlídek. A právě v praktickém výkonu služby ozbrojených hlídek spočívalo těžiště ochrany státní hranice. Veškeré ženijně-technické prostředky byly pouze pomocnými prostředky, které usnadňovaly zásahy hlídek.

Pohraniční hlídky byly rozmístěny v tylu hraničního pásma a na přístupech do hraničního pásma, podél ženijně-technických zátarasů a signálních stěn a za ženijně-technickými zátarasy na předsunutých stanovištích na tzv. piketech. Rozmístění hlídek, jejich kombinace se zpravodajskými prostředky, ženijními prostředky a tzv. vojskovou zálohou na pohraničních rotách a na ostatních vyšších jednotkách, tvořila propojený a dobře fungující mechanismus. Každá pohraniční hlídka střežila svěřený úsek, každý

člen hlídky měl vymezený sektor úseku hlídky. Poté, co hlídka zjistila, že se v jejím úseku pohybuje „narušitel“, postupovala podle připravených variant a snažila se využít zejména momentu překvapení. Pohraničníci nechali prchajícího přiblížit se na nejkratší možnou vzdálenost, pak jej velitel hlídky zadržel, přičemž ho členové hlídky zajišťovali zbraněmi připravenými k použití. Před zadržením se hlídka rozmístila tak, aby byl „narušitel“ během zatýkání obklíčen. Zatčenému poté velitel hlídky, případně psovod, nasadil pouta a provedl jeho osobní prohlídku. Následně přivolal „pojítkem“ nebo signálem poplachovou hlídku, které předal zadrženou osobu k eskortě na rotu. V případě střetu s ozbrojenou skupinou měla hlídka za úkol pokusit se ji zadržet a přivolat signálem posily. Při zjištění známek narušení střeženého prostoru (např. signalizující terénní návěšť na signální stěně, stopy na kontrolním pásu, strhané nebo přestříhané dráty, pohozené předměty, slehlá tráva) měla hlídka za úkol stopy vyhodnotit (směr postupu, počet osob), podat rotě hlášení o situaci nebo ji informovat smluveným signálem a zahájit pronásledování. Ve výchozím bodě, kde hlídka zahájila pronásledování, zanechávala pro snadnější orientaci posil dobře viditelné předměty, jako např. čepici apod. Na signály, oznamující narušení hranic a žádost o pomoc, reagovaly nejbližší hlídky (které měly vydány součinnostní rozkaz), co nejrychlejším přesunem na stanoviště hlídky vysílající signál. Při signálu „Proryv do zahraničí“ se přesouvaly k hranici s cílem přehradit prchajícímu cestu. Způsob vzájemné pomoci byl určován v každém bojovém rozkaze vydaném hlídce. Signály o narušení hranic a žádost o pomoc znamenaly vždy vyhlášení pohraničního poplachu na rotě, hlídkám v úseku byl vyslán signál „Napojte se na signální síť“ a byly jim vydány doplňkové pokyny dle situace. S jejich využitím a s využitím zálohy roty (téměř všichni příslušníci PS přítomní na rotě) se „zakrývala“ hranice. Podle situace před nebo za úrovní drátěného zátarasu. Souběžně se zakrytím hranice velitel roty nebo dozorčí důstojník roty organizoval pronásledování hlídkami, které byly v terénu nejbližší od „narušitele“, poplachovou hlídkou nebo pátrací skupinou. Byly vysílány i hlídky do týlu pro případ návratu „narušitele“ nebo nesprávného určení jeho směru pohybu. Od 70. let byla k zadržení prchajících, kteří překonali zátaras, určována skupina překrytí, která byla po zachycení signálu rozmístěna podél hranic a „narušitel“ na ni doslova narazil.¹⁰³ Řízení akce prováděl zpravidla velitel roty, který se dostavil na místo s pátrací skupinou. O průběhu akce informoval velitele praporu. Zadržенý byl po předběžné osobní prohlídce eskortován na rotu, kde prohlídku zopakovali důkladněji a podrobili jej výslechu. Při

¹⁰³ Dle poznatků p. podplukovníka Macháčka z 15. 12. 2009.

výslechu se ho zevrubně dotazovali na osoby, které se nějakým způsobem na jeho pokusu o přechod hranic podílely, na způsob postupu hraničním pásmem, překonávání zátarasů atd. Po sepsání příslušných protokolů z výslechu, osobní prohlídky a z průzkumu terénu byl „narušitel“ eskortován k velitelství praporu k dalším výslechům a k předání Státní bezpečnosti.¹⁰⁴

Ochrana státních hranic patří mezi právo suverénního státu. V případě Československa v letech 1948–1989 se nejednalo o naplnění, ale o zneužití tohoto práva. Na československých hranicích se SRN a s Rakouskem stanovalo pohraniční vojsko, které hranice střežilo za pomoci ženijních zátarasů evokujících oplocení někdejších koncentračních táborů. Byly přijaty zákony a předpisy, které tento stav legalizovaly. Ilegální přechod hranic byl posuzován jako trestný čin proti bezpečnosti republiky. Občanům, žijícím v tehdejší Československu, byla upřena jedna ze základních lidských svobod. Na hranicích umírali lidé, kteří se snažili své svobody naplnit, političtí uprchlíci unikající před perzekucí i ti, kteří nezůstali v bezpečí sousední země a vraceli se zde organizovat a provádět odboj proti komunistickému režimu. „Narušitelé“ umírali většinou pod střelami pohraničnicků základní služby, kteří byli na hranice odvedeni v rámci plnění své branné povinnosti. Komunistická moc tak udělala z velkého množství lidí, povolanych k ostraze hranic z širokého spektra společnosti, své spoluviníky. Ti byli většinou zpracováni komunistickou propagandou, navíc byla vytvořena psychóza strachu, takže se z pohraničnicků základní služby stali nejen poslušní, ale mnohdy i aktivní vykonavatelé vůle svých velitelů. Za vytvoření tohoto stavu nesou plnou odpovědnost vedoucí činitelé tehdejšího režimu a velitelé Pohraniční stráže z povolání všech stupňů. Z bezprostředních vykonavatelů jejich vůle se tak paradoxně stali rovněž oběti, které se nyní mnohdy musí vyrovnávat se svým svědomím.

¹⁰⁴ Pospíšil, Jaroslav (2003): *Hyeny v akci*. Vizovice: Lípa, s. 176.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

LITERÁRNÍ ZDROJE

1. Adamec, M., Benda, L., Doležal, J., Hartl, K., Havlas, J., Kábele, S., Kovanda, F., Mašek, F., Mik, J., Piskač, J., Richter M., Rybář, R., Šefraný, S., Šusta, S. (2010): *Ve šlépějích Chodů*. Praha: OREGO, ISBN 978-80-86741-95-6.
2. Balík, S., Hloušek, V., Holzer, J., Šedo, J. (2007): *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, ISBN 978-80-21042-50-6.
3. Geiss, I. (1999): *Dějiny světa v souvislostech*. Český Brod: Ivo Železný, ISBN 80-240-0453-4.
4. Dejmek, Jindřich. (2002): *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. Století (1918 až 1992)*. Praha: CEP, ISBN 80-86547-07-8.
5. Drda, Kroupa (2008): *Kruté století*. Praha: Radioservis, ISBN 978-80-86212-85-2.
6. Gronský, Hřebejk (2007): *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*.
7. Hanzlík, L. (2003): *Vojenské obranné zpravodajství v zápase o politickou moc, 1945 – 1950*. Praha: Themis.
8. Haywood, J., Catchpole B., Hall S., Barratt E. (1997): *Encyklopedie historie světa – Atlas světových dějin*. Praha: Columbus., ISBN 80-85928-81-7.
9. Jílek, T., Jílková, A. (2006): *Železná opona, Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*. Praha: Baset., ISBN 80-7340-080-4.
10. Kocián, Pernes, Tůma a kol. (2005): *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848 – 1989*. Brno: Barrister & Principal, ISBN 80-86598-87-X.
11. Ministerstvo vnitra Československé socialistické republiky (1986): *Stručný přehled dějin PS*. Praha: Ministerstvo vnitra pro interní potřebu.
12. Navara, L. (2004): *Příběhy železné opony*. Praha: Host, s. r. o., ISBN 80-7294-135-6.
13. Navara, L. (2006): *Příběhy železné opony 2*. Praha: Host, s. r. o., ISBN 80-7294-201-8.
14. Navara, L. (2007): *Nové příběhy železné opony*. Praha: Host, s. r. o., ISBN 978-80-7294-257.
15. Pejčoch, I. (2008): *Hrdinové železné opony*. Cheb: Svět křídel, ISBN 978-80-86808-52.

16. Pospíšil, Jaroslav (2003): *Hyeny v akci*. Vizovice: Lípa, ISBN 978-80-86093-68-0.

Státní okresní archiv Domažlice

Dokumenty Okresního národní výboru Domažlice, krabice 70 – 91.

Historie a současnost svazku Pohraniční stráže v Poběžovicích.

Elektronické zdroje

1. Kutěj, L. (2009): *Vojenské zpravodajství po druhé světové válce*. [cit. 3. 3. 2010].

Dostupné na WWW:<<http://www.vzcr.cz/static/historie5k.aspx>>

2. Karel Pacner (2007): *Nad Ruským impériem létaly desítky letadel, o kterých nikdo nevěděl*. [cit. 17. 12. 2009]. Dostupné na WWW: <[http://technet.idnes.cz/nad-ruskym-](http://technet.idnes.cz/nad-ruskym-imperiem-letaly-desitky-letadel-o-kterych-nikdo-nevedel-1fc-)

[imperiem-letaly-desitky-letadel-o-kterych-nikdo-nevedel-1fc-](http://technet.idnes.cz/nad-ruskym-imperiem-letaly-desitky-letadel-o-kterych-nikdo-nevedel-1fc-)
[/tec_technika.asp?c=A070820_165111_tec_technika_vse](http://tec.technika.asp?c=A070820_165111_tec_technika_vse) >

3. Nový, V. (2008): *Železná opona dokument*. [cit. 13. 3. 2010]. Dostupné na

WWW:<<http://www.pohranici.cz/main.php?Cislo=466&TID=5&TUser=17>>

4. Zdeněk, Z. (2009): *EZOH, Opravdová železná opona*. [cit. 2. 11. 2009]. Dostupné na

WWW:<<http://pohranicnik.bloguje.cz/802070-zarizeni-ezoh-na-statni-hranici.php>>

ABSTRAKT

Volák, D. (2010): Železná opona v Československu 1948 – 1989: bakalářská práce. Příbram: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o. p. s., 2010, 52 s. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Štěpán Strnad.

Klíčová slova: československá lidová armáda, pohraniční stráž, státní bezpečnost, státní hranice, studená válka, železná opona.

Tato práce si klade za cíl popsat z různých úhlů pohledu budování a vývoj železné opony v Československu. Snaží se nastínit historické a právní předpoklady vzniku státních hranic od středověku po pád železné opony v roce 1989. Popisuje vývoj branných složek, které byly na hranicích přítomny a současně se dotýká i ostatních mocenských hráčů, kteří měli vliv na chod železné opony po roce 1948. Důraz je kladen na představení způsobu a taktiky ochrany státní hranice po roce 1948. Je zde popsán vývoj techniky a zabezpečení železné opony. Zmiňuje se též o nejdůležitějších útečích přes železnou oponu a současně se snaží prezentovat pohled příslušníka Pohraniční stráže. V další části pojednává o ostatních silových složkách na hranicích a jejich provázanosti s Pohraniční stráží. V závěru je prezentován typický průběh pokusu o přechod státní hranice a zhodnocen vývoj železné opony od jejího vzniku až po stržení v roce 1989.

ABSTRACT

Volák, D. (2010): Iron Curtain in Czechoslovakia 1948 – 1989. Příbram: The College of European and Regional studies, o. p. s., 2010, 52 p. Supervisor Mgr. Štěpán Strnad.

Key words: czech people's army, border guard service, state security, state border, cold war, iron curtain.

This thesis aims to describe the creation and development of the iron curtain in Czechoslovakia from different points of view. It tries to give a brief outline of the historical and legal premises for the definition of the state borders from the Middle Ages until the collapse of the Iron Curtain in 1989. It describes the development of military troops that were present at the borders and, at the same time, it also concerns other power players who influenced the processes at the Iron Curtain after 1948. The main emphasis is placed on the presentation of the tactics of the protection of the state frontiers after 1948. It also gives a description of the most important „escapes“ over the Iron Curtain while trying to present the view of a member of the Border Guard Service. Further, it deals with other power troops on the borders and their connections with the Border Guard Service. In conclusion, the thesis presents a typical course of an attempt to cross the state border and the evaluation of the Iron Curtain development from its creation to its dismantling in 1989.

